

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ

ΕΤΟΣ Δ΄ | ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 2016 | ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΑΓΙΟΣ ΣΤΥΡΪΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ
ΕΚΔΟΣΙΣ

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΕΤΟΣ Δ΄

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ
ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ
ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2016

Έκδότης - Ίδιοκτήτης:

Τερά Μητρόπολις Τριμυθούντος

Τ.Θ. 11001, 2550 Ίδάλιον

Τηλ.: 00357-22527000

Fax: 00357-22526363

E-mail: info@imtrimythountos.org.cy

www.imtrimythountos.org.cy

Ύπευθυνος Σύνταξης - Έπιμελητής:

Άνδρέας Ζαχαρίου

Φιλολογική Έπιμέλεια:

Συντακτική Όμάδα του Περιοδικού

ISSN: 2301-2536

Έκτύπωση:

Γραφικές Τέχνες «ΜΕΛΙΣΣΑ»

Τηλ.: 0030 23970 23313

E-mail: melissa@melissaprint.com

Τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα προέρχονται ἀπὸ τὴ
Συντακτικὴ Όμάδα τοῦ Περιοδικοῦ.

Οἱ συνεργάτες καὶ ἀρθρογράφοι ἔχουν τὴν ἀπό-
λυτη εὐθύνη τῶν ἀπόψεων καὶ θέσεων πού ἐκ-
φράζουν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ	1
ΕΟΡΤΙΑ Ν. Νικολαΐδη, <i>Πάσχα τῆς ἀφθαρσίας</i>	2
Άγ. Χατζηιωάννου, <i>Ἡ παράδοση περὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ στὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο</i>	5
ΑΝΤΙΑΙΡΕΤΙΚΑ Πρωτ. Β. Γεωργόπουλου, <i>Ὁ προτεσταντι- κὸς φονταμενταλισμὸς</i>	10
ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ Π. Παναγιωτόπουλου, <i>Τὸ Πάσχα, πάντα μᾶς βρίσκει ἀπληροφόρητους</i>	13
Πρωτ. Ά. Παναγιῆ, <i>Άπαρχὴ Παραδείσου</i> ..	19
ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑ Χρ. Μπακογιάννη, <i>Οἱ διάλογοι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ μὲ μουσουλμάνους μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς τῆς αἰχμαλωσίας</i> ...	21
ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΚΑ Χρ. Βασιλειάδη, <i>Ὁ προφήτης Μωυσῆς</i> ...	35
ΠΟΙΚΙΛΑ Όλ. Μητσιάδου, <i>Ἐπτανησιακὴ Σχολή: ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὴ θρησκεία</i> ...	39

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ (πρῶτο μισὸ βου αἰῶνα)

Ἡ περίφημη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία βρίσκεται στὴ Μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ καὶ διακρίνεται γιὰ τὴν ἰδιαίτερή της ὄψη, τὴ μειλίχια καὶ τὴν αὐστηρή.

ΠΑΣΧΑ ΤΗΣ ΑΦΘΑΡΣΙΑΣ

Νίκου Νικολαΐδη

Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς ΕΚΠΑ

Ούτε ἄσκοπα ἀλλ' οὔτε καὶ τυχαῖα ἔχουν τεθεῖ οἱ, εὐθὺς ἀμέσως, μετὰ τὸ Πάσχα, εὐαγγελικὲς περικοπὲς καὶ τὸ ἑορτολογικὸ τους περιεχόμενο. Ἀκόμη καὶ τὸ εὐαγγέλιο τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸν πρόλογο σύνολου τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννη, δὲν εἶναι ἄνευ λόγου.

Ἔτσι, τόσο τὸ εὐαγγελικὸ κείμενο τῆς ἀναστάσιμης Λειτουργίας ὅσο καὶ τὰ ἄλλα κείμενα, μέχρι ἀκόμη καὶ τὴν ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐξεπίτηδες ἐπελέγησαν. Παρουσιάζουν μιὰ λειτουργικὴ καὶ ἑορτολογικὴ συνοχή. Τὰ χαρακτηρίζει μιὰ ἐσωτερικὴ νοηματικὴ ἐνότητα. Τὸ ἓνα εὐαγγέλιο στοιχεῖ μὲ τὸ ἄλλο καὶ ὅλα μαζί συνθέτουν μιὰ θαυμάσια θεοτερπὴ ἐνότητα. Ὅλες, λοιπόν, οἱ εὐαγγελικὲς περικοπὲς καὶ ἀκολουθίες, δηλαδὴ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Κυριακῶν, πού ἀκολουθοῦν, τοῦ Θωμᾶ, τῶν Μυροφόρων, τοῦ Παραλύτου, τῆς Σαμαρείτιδος, τοῦ Τυφλοῦ, τῶν Θεοφόρων Πατέρων ἀλλὰ καὶ τῆς Πεντηκοστῆς, ἔχουν ἓνα κοινὸ γνῶρισμα ἢ, ὀρθότερα, ἓνα ἀρραγὲς θεμέλιο: καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἀσφαλῶς καὶ σὲ ἄλλες εὐαγγελικὲς περικοπὲς ἢ καὶ ἑορτὲς, πάλι τὸ πρόσωπο τοῦ Κυρίου κατέχει τὸν κεντρικὸ ρόλο. Ὅμως, στὴν προκειμένη ἐκκλησιαστικὴ περίοδο παρατηρεῖται μιὰ εἰδοποιὸς διαφορὰ. Οἱ πρωταγωνιστὲς τῶν εὐαγγελικῶν κειμένων καὶ ἑορτῶν εἶναι οἱ μαθητὲς καὶ οἱ μαθήτριες τοῦ Χριστοῦ καὶ οἱ δυνάμει ἀπόστολοι καὶ κήρυκες τοῦ εὐαγγελίου του.

Ἔτσι, ἀφοῦ πολὺ σοφὰ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας ὄρισαν ἐπικεφαλῆς τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν τῆς περιόδου αὐτῆς, δηλαδὴ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, νὰ προταχθεῖ τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος» καὶ τὸ «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ἰω. 1, 14), γιὰ νὰ διερμηνεύσουν τὸ ἀληθινὸ τῆς θεανθρωπότητος τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς «πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημίας καὶ ἐνδημίας» τοῦ Θεοῦ

Λόγου, προχωρούν στη συνέχεια και διὰ μέσου αὐτῆς τῆς θεοπρεποῦς πράξης καὶ καθιστοῦν σὲ μᾶς εὐληπτους τοὺς καρποὺς τοῦ μυστηρίου τούτου.

Θὰ ἦταν χωρὶς νόημα ἡ σάρκωση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἂν δὲν εἶχε τοῦτο τὸ μυστήριον τὸ ἀντίκρουσμά του καὶ τὶς θεοχαριτάτες ἐνέργειές του στὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου.

Γι' αὐτὸ στὴν περίπτωση τοῦ «ἀπιστοῦντος μαθητοῦ», ὄχι μόνον διασκεδάζεται τὸ σκότος τῆς ἀπιστίας, ἀλλὰ μετασκευάζεται ἡ «καλὴ τοῦ Θωμᾶ ἀπιστία» σὲ ἀνεκκλήθη ὁμολογία μὲ τὸ «Ὁ Κύριός μου καὶ Θεός μου».

Ἀλλὰ καὶ στίς Μυροφόρες Μαθήτριες ἀκριβῶς τὸ ἴδιο θαῦμα τελεουργεῖται. Ὁ θρήνος καὶ ἡ ἀναζήτησή τους γιὰ τὸν κεκοιμημένο Κύριό τους μεταποιεῖται στὸ «φαιδρὸν τῆς ἀναστάσεως κήρυγμα», τὸ ὁποῖο μετακενοῦται ὡς ἀκένωτο μύρο στίς γενεές τῶν ἀνθρώπων τῶν «ἀναζητούντων τὸν Κύριον» (Ιω. 20, 28).

Ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Παραλύτου, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Εὐαγγελίου, στὸ καίριο ἐρώτημα τοῦ Χριστοῦ, ἂν θέλει νὰ γίνῃ καλά, ἔμπλεος πόνου ἀναφωνεῖ: «Ἄνθρωπον οὐκ ἔχω!». «Ἄνθρωπον οὐκ ἔχεις; Ἔχεις κάτι πολὺ περισσότερον»: «Ἔχεις τὸν Θεάνθρωπον!». «Θέλεις νερό;». «Ἴδου ἡ πηγὴ τοῦ ὕδατος!». «Θέλεις νὰ ἔμβης εἰς τὴν κολυμβήθραν;». «Ἐνώπιόν σου ἡ ἀέναος Κολυμβήθρα, ἡ ἀναγεννώσα ἑκατομμύρια ἀνθρώπους». Ἔτσι, ἀναφωνεῖ ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων: «Ὅπου ὁ Χριστός, ἐκεῖ καὶ ἡ σωτηρία»!

Ἀλλὰ καὶ στίς περιπτώσεις τῆς Σαμαρείτιδος καὶ τοῦ Τυφλοῦ, τῆς μιᾶς, μὲ τὴ φοβερὰ ἄτυπη συμπεριφορὰ καὶ τῆς ἄλλης μὲ τὸ σκληρὸ ὄνειδος καὶ τὸ σκότος, πάλι ὁ λόγος τοῦ Λόγου τοὺς ὀδηγεῖ πρὸς τὸ φῶς τῆς γνώσεως τῶν θείων πραγμάτων. Καὶ δὲν παραμένουν καὶ οἱ δύο ἀπαθεῖς καὶ ἀδρανεῖς ἀποδέκτες τῶν θείων δωρημάτων. Μετασκευάζονται καὶ ἀποβαίνουν ἰσαπόστολοι καὶ ὁμολογητὲς καὶ μάρτυρες τοῦ Θεανθρώπου.

Καὶ μπορεῖ νὰ συμπίπτει ἡ περίοδος, τὴν ὁποία διανύομε, μὲ τὴ σύγκληση τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἀλλὰ πάλι αὐτὸ πού προβάλλεται μέσα ἀπὸ τὴν περικοπὴ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐορτῆς, ὅπως καὶ τῆς περικοπῆς τοῦ Ἀποστόλου, εἶναι ἡ πίστη στὴ θεότητα τοῦ Χρι-

στοῦ. Ἄλλωστε, καὶ τὸ καίριο ζήτημα, τὸ ὁποῖο συγκρότησε τὴ Σύνοδο τῆς Νίκαιας (325) ἦταν ἡ στερέωση τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὸ ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ ἄνθρωπος, καὶ «*θεὸς ἐκ θεοῦ, ὁμότιμος καὶ ὁμοούσιος*» μὲ τὸν Πατέρα του.

Τελικά, σ' ὄλες τὶς Κυριακὲς τοῦ Πεντηκοσταρίου, ἀκόμη καὶ τὴν Κυριακὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, αὐτὸ ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι ἡ ἀνατροπὴ καὶ ἡ ἀνακαίνιση τῶν πάντων. Τὸ «*καινὰ ποιῶ πάντα*» (Ἀπ. 21, 5), ἔχει ὡς προαπαιτούμενο τὴν καταστροφὴ τοῦ παλαιοῦ καὶ σάπιου, εἴτε λέγεται ἀπιστία, εἴτε λέγεται ἁμαρτία, εἴτε λέγεται ἀσθένεια, καὶ τὴν ἀναδόμηση στὴ θέση του τοῦ καινούργιου, διὰ τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ Πάσχα ἀποκαλεῖται καὶ μελωδεῖται ὡς «*Πάσχα καινόν*».

Καὶ τούτῃ ἡ ἀνακαίνιση τοῦ κόσμου δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ ξαναγνωρίσει τὴ φθορὰ μὲ κανένα τρόπο καὶ μὲ κανένα εἶδος. Τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀκολουθίες τῶν Κυριακῶν τοῦ Πεντηκοσταρίου προπαντὸς τοῦτο τὸ «*καινόν*» καὶ «*παράδοξον*», ἀλλὰ καὶ πραγματικὸ θαῦμα δι-
αμηνύουν.

Γι' αὐτὸ καὶ δίκαια τὸ Πάσχα, ποὺ διαχρονικὰ γιορτάζει ἡ Ἐκκλησία μας, καλεῖται καὶ εἶναι τὸ «*Πάσχα τῆς ἀφθαρσίας*».

Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΝΑΣΤΗΜΕΝΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΤΗΝ ΥΠΕΡΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟ

Άγγελικῆς Χατζηιωάννου
M.Th., Ὑποψ. Διδ. ΕΚΠΑ

Τὰ κείμενα τῶν Ἱερῶν Εὐαγγελίων ἀποτελοῦν, σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, τμῆμα τῆς προφορικῆς παραδόσεως ποὺ περιελάμβανε τὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖο καταγράφηκε. Ὡστόσο ὑπάρχουν γεγονότα τὰ ὁποῖα δὲν καταγράφησαν στὰ Εὐαγγέλια¹, διεσώθησαν ὅμως στὴν προφορικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὁποῖα παραδόθηκε ἀρχικὰ προφορικῶς, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, καὶ καταγράφηκε ἀργότερα στὰ ἔργα σπουδαίων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς. Μία τέτοια παράδοση σχετίζεται μὲ τὸ γεγονὸς τῆς ἐμφάνισεως τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ, πρῶτα στὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο, καὶ στὴ συνέχεια στὶς Μυροφόρες. Αὐτὴ ἡ πληροφορία δὲν καταγράφεται στὰ Εὐαγγέλια, καθὼς ἐκεῖ ἀναφέρεται μόνο ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ στὴν ἅγ. Μαρία τῆ Μαγδαληνῆ καὶ στὴν «ἄλλη Μαρία»². Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία σημαντικῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἢ «ἄλλη Μαρία», ποὺ καταγράφεται στὸ εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου, ἢ ἡ «Μαρία τοῦ Ἰωσή»³, ποὺ καταγράφεται στὸ εὐαγγέλιο τοῦ Μάρκου, δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ Θεοτόκο.

1. Πρβλ. τὴ διαβεβαίωση τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου «ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἓν, οὐδὲ αὐτὸν οἴμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀμήν» (Ἰω. 21, 25), ἐνῶ ὁ ἀπ. Παῦλος σημειώνει: «στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν» (Β' Θεσ. 2, 15).

2. *Μθ.* 28, 1 καὶ *Μρ.* 16, 9.

3. *Μρ.* 15, 47.

Ἦδη ἀπὸ τὸν Ε΄ αἰῶνα σὲ λόγο, ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται στὸν ἁγ. Γρηγόριο Νύσσης, ἀναφέρεται ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ πρῶτα στὴ Θεοτόκο: «Ἡ μὲν οὖν Μαρία (ταύτη δὲ εἶναι τὴν Θεοτόκον πιστεύειν ἀκόλουθον, ὅτι μηδὲν ἀπελείφθη τοῦ πάθους, ἀλλ' ἴστατο παρὰ τῷ Σταυρῷ, ὡς Ἰωάννης ἱστόρησεν, ἧ̃ καὶ ἔπρεπε τῆς χαρᾶς εὐαγγελίσθαι, ρίζῃ τῆς χαρᾶς οὔσῃ καὶ καλῶς ἀκουσάσῃ τὸ Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σου), τὸ πρόσταγμα Κυρίου πληροῦσα, τοῖς μαθηταῖς πάντων ἀπήγγειλεν»⁴. Τὸν ΣΤ΄ αἰῶνα ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς παρουσιάζει τὸν Χριστὸ νὰ ἀπευθύνεται στὴν Παναγία Μητέρα Του ἀναφέροντας: «Θάρσει, Μητερ, ὅτι πρώτη με̃ ὄρα̃ς ἀπὸ τοῦ τάφου»⁵.

Ὁ Γεώργιος Νικομηδεῖας τὸν Θ΄ αἰῶνα ἀναφέρει πῶς ἡ Θεοτόκος μετὰ τὴ Σταύρωση καὶ τὴν ταφή: «αὐτὴ μόνη, τῶν ἀπάντων ὑποχωρησάντων... παρεκάθητο τότε καὶ διεκαρτέρει τὰ Εὐαγγέλια... Μητρὶ γὰρ οὔσῃ, καὶ μόνῃ τὰ τῆς οἰκονομίας ἐμπεπιστευμένη μυστήρια, μόνῃ καὶ τῆς Ἀναστάσεως ὁ Δεσπότης καθυποδεικνύει παράδοξα», καὶ συμπληρώνει: «Ἀπάντων γὰρ ὑπερλεγομένη τῷ πόθῳ καὶ ὑπεραθλοῦσα, καὶ μόνῃ διακαρτεροῦσα πρώτη καὶ τῶν κατ' ἄξιαν τυγχάνει δωρεῶν. Ἔδει γὰρ πρώτην τὴν παγκόσμιον ὑποδέξασθαι χαράν»⁶.

Ὁ ἐπίσκοπος Θεοφάνης ὁ ἐν Σικελίᾳ, τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα, θεωρεῖ, ἐρμηνεύοντας τὴν εὐαγγελικὴ διήγηση, πῶς «ἡ ἄλλη Μαρία» ποὺ ἀναφέρει ὁ Ματθαῖος⁷ εἶναι ἡ Θεοτόκος, ἡ ὁποία μαζὶ με̃ τὴν ἁγ. Μαρία τὴ Μαγδαληνὴ πῆγαν στὸν τάφο τοῦ Χριστοῦ καὶ πληροφορήθηκαν τὴν Ἀνάσταση: «ἡ μὲν οὖν Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, ἦν πιστεύομεν εἶναι τὴν πανυπέραγνον Δέσποιναν»⁸.

4. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ τῆς τριημέρου προθεσμίας τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἀναστάσεως*, λόγος Α΄, PG 46, 633.

5. Κ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, *Ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν εἰκονογραφίαν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως*, ἔκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 168.

6. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ, *Λόγος εἰς τὴν τῆς ἀχράντου Θεοτόκου ἐν τῷ τάφῳ παρεδρεῖαν καὶ εὐχαριστήριος τῆς ὑπερλάμπρου ἀναστάσεως*, PG 100, 1492-1493, 1496, 1500.

7. *Μθ.* 28, 2.

8. ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ὁμιλία κθ' εἰς τὸ δεύτερον ἑωθινόν*, PG 132, 621.

Ὁ ἅγ. Νικόλαος Καβάσιλας παρατηρεῖ: «οὕτω πρώτη (ἡ Θεοτόκος) σύμμορφος ἐγένετο τῷ ὁμοίῳ μετὰ τοῦ θανάτου τοῦ Σωτῆρος καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἀναστάσεως πρὸ πάντων μετέσχευε»⁹. Σχετική εἶναι καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Νικηφόρου Καλλιστοῦ Ξανθοπούλου: «καὶ ἡ ἄλλη Μαρία τὴν Θεοτόκον δ' εἶναι ταύτην ἱεραὶ βίβλοι ἡμῖν ἐκδεδώκασιν»¹⁰, καὶ σημειώνει πὼς ἡ Θεοτόκος συνάντησε τὸν Χριστὸ μαζὶ μὲ τὴν ἅγ. Μαρία τὴ Μαγδαληνὴ: «Ἡ μὲν οὖν Μαγδαληνὴ τρεῖς τῶ τάφῳ παραγενομένη, δις ἑώρακε τὸν Χριστόν· μετὰ τῆς Θεοτόκου τὴν πρώτην, ὡς ὁ μακάριος ἱστορεῖ Ματθαῖος· τὴν δευτέραν δὲ καὶ τὴν τρίτην, κατὰ μόνας, κατὰ τὸν θεσπέσιον Ἰωάννην»¹¹.

Ὁ ἅγ. Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐρμηνεύει ἀναλυτικότερα ἀπὸ ἄλλους Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς τὶς εὐαγγελικὲς διηγήσεις προκειμένου νὰ υἰοθετήσῃ τὴν παράδοση πὼς ὁ ἀναστημένος Χριστὸς ἐμφανίσθηκε πρῶτα στὴ Θεοτόκο. Ὅπως ἀναφέρει κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ταφῆς τοῦ Κυρίου ἡ Παναγία ἦταν παρούσα καὶ κάθισε μαζὶ μὲ τὴν ἅγ. Μαρία τὴ Μαγδαληνὴ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ μνημεῖο. Θεμελιώνει μάλιστα τὴν ἐρμηνεῖα του αὐτὴ στὸ εὐαγγέλιο τοῦ Μάρκου, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι «ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία Ἰωσὴ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται (ὁ Χριστός)»¹² καὶ σημειώνει: «Διὰ τοῦ εἰπεῖν, Καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, τὴν Θεομήτορα πάντως ὑποφαίνων. Καὶ Ἰακώβου γὰρ αὐτὴ καὶ Ἰωσὴ αὐτὴ ἐκαλεῖτο μήτηρ, ὡς ἐξ Ἰωσήφ τοῦ Μνήστορος ἐκείνων ὄντων»¹³.

Πρῶτη ἡ Θεοτόκος, κατὰ τὸν ἅγ. Γρηγόριο, πληροφορήθηκε ἀπὸ

9. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Ἡ Θεομήτωρ, τρεῖς θεομητορικὲς ὁμιλίαι* (μετ. Παναγιώτη Νέλλα), ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1989, σ. 214.

10. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. 1ος, κεφ. κγ', *Περὶ τῶν ἁγίων γυναικῶν, μυροφόρων, ὁσάκις ἐπὶ τὸν ζωφόρον ἦκον τάφον Χριστοῦ*, PG 145, 729 καὶ 732.

11. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. 1ος, κεφ. κγ', *Περὶ τῶν ἁγίων γυναικῶν, μυροφόρων, ὁσάκις ἐπὶ τὸν ζωφόρον ἦκον τάφον Χριστοῦ*, PG 145, 733.

12. *Μρ.* 15, 47.

13. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ὅμιλία ιη' . Τῇ Κυριακῇ τῶν Μυροφόρων· ἐν ἧ καὶ ὅτι πρώτη τὸν Κύριον ἡ Θεοτόκος εἶδεν ἐκ νεκρῶν*, PG 151, 240.

ἄγγελο Κυρίου (ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ)¹⁴, πὼς ὁ Υἱὸς τῆς ἀνέστη καὶ πρώτη Τὸν συνάντησε. Πρώτη ἢ Θεοτόκος εἶχε τὸ προνόμιο νὰ ἀκουμπήσει τὸν ἀναστάντα Χριστό, κάτι ποῦ ὁ Χριστὸς δὲν ἐπέτρεψε στὴ Μαγδαληνὴ: «πρότερον ὤφθη τῇ τε Μητρὶ καὶ ταῖς συνούσαις αὐτῇ γυναιξίν, αὐτῇ μόνη καὶ τῶν ποδῶν ἄψασθαι παρέσχεν»¹⁵. Σύμφωνα μὲ τὸν ἅγ. Γρηγόριο ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ Εὐαγγελιστὲς ἀπέκρυσαν τὴ συνάντηση τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ μὲ τὴ Θεοτόκο, εἶναι διότι δὲν ἤθελαν νὰ δώσουν στοὺς ἀπίστους τὴ δυνατότητα νὰ ἀμφισβητήσουν τὸ γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως, ἂν ἀνέφεραν πὼς πρῶτος μάρτυράς τῆς ἦταν ἡ Μητέρα Του. Λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς γιὰ τὸ χωρίο τοῦ Ματθαίου: «αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας»¹⁶, ὅτι ἀφορᾶ μόνο τὴ Θεοτόκο, ἀλλὰ ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος μεταχειρίζεται πληθυντικὸ ἀριθμὸ ἐπειδὴ παραπάνω στὸ κείμενό του ἀναφέρει δύο Μαρίας καὶ ἐπομένως ἢ ἀναφορὰ μόνο μιᾶς Μαρίας ἐδῶ θὰ ἔδινε τὸ δικαίωμα σὲ αὐτοὺς ποῦ ἀμφιβάλλουν γιὰ τὴν Ἀνάσταση νὰ ὑποστηρίζουν πὼς δὲν ὑπάρχουν ἀρκετὲς μαρτυρίες γιὰ τὸ γεγονὸς¹⁷. Καὶ συμπεραίνει: «Ἔστι τι συνεσκιασμένως παρὰ τῶν εὐαγγελιστῶν ἀπαγγελλόμενον... Τὸ γὰρ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως εὐαγγέλιον πρώτην πάντων ἀνθρώπων, καθάπερ καὶ προσῆκον ὑπῆρχε καὶ δίκαιον, ἢ Θεοτόκος παρὰ τοῦ Κυρίου ἐδέξα-

14. Ὁ ἅγ. Γρηγόριος ἀναφέρει ὅτι ὁ ἄγγελος ποῦ κύλησε τὸν λίθο ἀπὸ τὸ μνημεῖο καὶ στήθηκε στὴν εἰσοδὸ του ἦταν ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ, τὸν ὁποῖο συνάντησε ἢ Θεοτόκος ἔξω ἀπὸ τὸ κενὸ μνημεῖο πρὶν ἀπὸ τὸν ἀναστημένο Χριστό, καὶ σημειώνει: «Ἦν δὲ ἄρα καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς ἄγγελος αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Γαβριήλ ὡς γὰρ εἶδε ταύτην οὕτως ἐπειγομένην ἐπὶ τὸν τάφον, ὁ τὴν ἀρχὴν πρὸς αὐτὴν εἰπὼν Ἐὐφραδίην Μαριάμ ἔδωκε χάριν παρὰ τῶ Θεῶ ἵνα σπεύδει καὶ νῦν καὶ καταβαίνει τὸ αὐτὸ πάλιν τῇ Ἀειπαρθένῳ προφθέγγασθαι, καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ ἐξ αὐτῆς γεννηθέντος ἀπόρως εὐαγγελίσασθαι», ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὁμιλία ιη'. Τῇ Κυριακῇ τῶν Μυροφόρων ἔν ἧ καὶ ὅτι πρώτη τὸν Κύριον ἢ Θεοτόκος εἶδεν ἐκ νεκρῶν, PG 151, 241.

15. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὁμιλία ιη'. Τῇ Κυριακῇ τῶν Μυροφόρων ἔν ἧ καὶ ὅτι πρώτη τὸν Κύριον ἢ Θεοτόκος εἶδεν ἐκ νεκρῶν, PG 151, 240.

16. Μθ. 28, 9.

17. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὁμιλία ιη'. Τῇ Κυριακῇ τῶν Μυροφόρων ἔν ἧ καὶ ὅτι πρώτη τὸν Κύριον ἢ Θεοτόκος εἶδεν ἐκ νεκρῶν, PG 151, 240.

το καὶ αὐτὴ τοῦτον ἀναστάντα πρὸ πάντων εἶδε καὶ τῆς αὐτοῦ ὁμιλίας ἀπήλαυσε, καὶ οὐκ εἶδεν ὀφθαλμοῖς μόνον αὐτὸ καὶ αὐτήκοος αὐτοῦ γέγονεν, ἀλλὰ καὶ χερσὶν ἤψατο πρώτη καὶ μόνη τῶν ἀχράντων ἐκείνου ποδῶν, κἂν οἱ εὐαγγελισταὶ ταῦτα πάντα φανερῶς οὐ λέγουσιν μὴ θέλοντες τὴν Μητέραν προφέρειν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μὴ τοῖς ἀπίστοις ὑποψίας ἀφορμὴν δῶσιν»¹.

Αὐτὴ ἡ παράδοση περὶ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ στὴ Θεοτόκο, ἐπηρέασε, ὄχι μόνον τὴν ὕμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως προαναφέραμε, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰκονογραφία. Χαρακτηριστικὴ εἶναι μία τοιχογραφία σὲ ναὸ στὰ Σκοτῖνα Πιερίας, στὴν ὁποία ἱστορεῖται ἡ Θεοτόκος, ὄχι ἀπλῶς νὰ ἀκουμπᾷ τὸν ἀναστημένο Χριστό, ἀλλὰ νὰ Τὸν ἐναγκαλίζεται². Σημαντικὴ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ φορητὴ εἰκόνα, «*Τὸ χαῖρε τῶν Μυροφόρων*» τοῦ Θεοφάνους τοῦ Κρητός (1546)³, ἡ ὁποία ἱστορεῖ στὰ ἀριστερά (τοῦ θεατῆ) τὴ Θεοτόκο γονατιστὴ στὰ πόδια τοῦ Χριστοῦ καὶ δεξιὰ γονατιστὴ τὴν ἀγ. Μαρία τὴ Μαγδαληνὴ νὰ δέχονται τὴν εὐλογία τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ.

1. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὁμιλία ιη'. *Τῆ Κυριακῆ τῶν Μυροφόρων* ἐν ἧ καὶ ὅτι πρώτη τὸν Κύριον ἢ Θεοτόκος εἶδεν ἐκ νεκρῶν, PG 151, 237.

2. Κ. ΚΑΛΟΚΥΡΗ, Ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν εἰκονογραφίαν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, πίναξ 246, εἰκ. α' καὶ β'.

3. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ περίφημου Δωδεκαόρτου τοῦ Θεοφάνους τοῦ Κρητός καὶ φυλάσσεται στὸ τέμπλο τοῦ Καθολικοῦ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σταυρονικήτα, στὸ Ἅγιον Ὄρος.

Ο ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΟΣ ΦΟΝΤΑΜΕΝΤΑΛΙΣΜΟΣ*

Πρωτ. Βασίλειου Γεωργόπουλου
Επίκουρου Καθηγητοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ

Ο ὅρος Φονταμενταλισμὸς προέρχεται ἀπὸ τὸ λατινικὸ *fundamentum* = θεμέλιο, καὶ δηλώνει τὴν ἐπιστροφή, ἀποδοχὴ καὶ ἐμμονὴ στὰ θεμέλια, στὶς ρίζες ἐνὸς θρησκευτικοῦ πιστεύω ἢ ἐνὸς ιδεολογικοῦ ρεύματος γενικώτερα. Ἄν καὶ ἡ ἀρχικὴ νοηματοδότηση τοῦ ὅρου ξεκίνησε ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ πεδίο, ἔχει ἐπεκταθεῖ σὲ ιδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ ἐπίπεδο.

Ὁ Προτεσταντικὸς Φονταμενταλισμὸς ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωψη τοῦ φαινομένου μέσα στὸν χριστιανικὸ κόσμο. Ἐμφανίστηκε στὶς ΗΠΑ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰῶνα μὲ διπλὴ στόχευση:

α) Τὴν ὑπεράσπιση τῆς ἐγκυρότητας καὶ τῆς καθαρότητος τῆς παραδοσιακῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀπὸ μοντέρνες καὶ ριζοσπαστικὲς θεολογικὲς δοξασίαις τῆς φιλελεύθερης προτεσταντικῆς θεολογίας.

β) Ὡς ἀντίδραση σὲ ἐπιστημονικὲς θεωρίαις καὶ πρακτικὲς, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τῶν ὁπαδῶν του, ἀπειλοῦσαν τὴν αὐθεντία τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰδικὰ καὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας γενικώτερα.

Ἡ ἔντονη ἀμφισβήτηση τῶν παραδοσιακῶν προτεσταντικῶν χριστιανικῶν δογμάτων σὲ σχέση μετὰ τὴν ιδεολογικὴ προπαγάνδα γιὰ τὴν παντοδυναμία τῆς ἐπιστήμης, δημιούργησαν ἔντονη καχυποψία καὶ ἀντιδράσεις μετὰξὺ ἑκατοντάδων παστόρων, ἱεροκηρύκων καὶ τῶν πιστῶν πολλῶν κλάδων τοῦ ἀμερικανικοῦ προτεσταντικοῦ χώρου.

Ὅλοι αὐτοί, ἂν καὶ διέφεραν μετὰξὺ τους, ἀναζητοῦσαν, παρὰ τὴν ἐσωτερικὴ διοικητικὴ τους διαίρεση καὶ διάσπαση, ἓνα κοινὸ τρό-

Περίληψη ὁμότιτλης εἰσήγησης ποὺ πραγματοποιήθηκε στὸν Βόλο στὶς 19/1/2016, στὰ πλαίσια τῆς 4^{ης} Ἱερατικῆς Συνάξεως τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος.

πο ἄμυνας ἀπέναντι σὲ ὅ,τι θεωροῦσαν ὡς ἀπειλὴ γιὰ τὰ θεμέλια τῆς παραδοσιακῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ ἀντίδραση αὐτὴ ἐκφράστηκε ὡς **διαδογματικὴ κίνηση** ἐναντίωσης στὴν εἰσβολὴ μοντέρνων καὶ ριζοσπαστικῶν, θεολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν θεωριῶν.

Ἐπισήμως, ὁ ὅρος Φονταμενταλισμὸς προῆλθε ἀπὸ τὸν Curtis Lee Laws (1868-1946), ἓνα Βαπτιστὴ συγγραφέα καὶ ἱεροκῆρυκα, ἀπὸ σχετικὸ ἄρθρο τοῦ ποῦ ἔγραψε τὸ 1920 καὶ ὁ ὅρος θεωρήθηκε ὡς ἐξόχως τιμητικός.

Λόγω αὐτῆς τῆς πολλαπλότητος διείσδυσῆς τοῦ σὲ διαφορετικοὺς προτεσταντικοὺς κλάδους ἔχει ὀρθῶς ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ προσπάθεια ἔνταξης τοῦ Φονταμενταλισμοῦ στὰ πλαίσια ἐνὸς εὐρύτερου θρησκευτικοῦ φάσματος, κινεῖται σὲ ὅλα τὰ εἶδη ὀρολογιακῆς σύγχυσης. Ὁ Προτεσταντικὸς Φονταμενταλισμὸς, ὡς ὅρος καὶ ὡς πραγματικότητα, ἔχει μιὰ ἄκρως ἀρνητικὴ φόρτιση καὶ τοῦτο ὄχι μόνον γιὰτὶ διαφοροποιεῖται κατὰ τρόπο ἀπόλυτο ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο χριστιανικὸ κόσμον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ περιβάλλοντα.

Ὁ ἐκκοσμικευμένος χαρακτήρας τῆς σύγχρονης κοινωνίας, θεωρεῖται ὡς ὑπαρκτὴ ἀπειλὴ γιὰ τὰ πιστεύω τοῦ ἀδυνατεῖ νὰ ἀποδεχθεῖ τὶς νεώτερες μορφές τῆς κοινωνικῆς μετεξέλιξης μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δομεῖ ἓνα ἔντονο πολωτικὸ πλαίσιο δράσης καὶ ἄρνησης γιὰ κάθε τί, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι συμβατὸ μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ. Ἡ ἀδιαλλαξία τοῦ καὶ ὁ καταγγελτικὸς τρόπος ἀντιμετώπισης ἀπέναντι σὲ ὅτιδήποτε -σὲ ἐπίπεδο πίστεως ἢ κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς- θεωρεῖ ἀπειλητικὸ, λειτουργεῖ ταυτοχρόνως καὶ ὡς μιὰ πρακτικὴ αὐτοβεβαίωσης τῆς θεολογικῆς καὶ κοινωνικῆς τοῦ ταυτότητας.

Ἐνα ἀκόμη χαρακτηριστικὸ τοῦ εἶναι μιὰ μορφή ἐλιτισμοῦ, ποῦ καλλιεργεῖ στὰ μέλη τοῦ. Οἱ φονταμενταλιστικὲς κοινότητες ἔχουν τὴν αἴσθηση ὅτι ἀποτελοῦν τοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ Θεοῦ ποῦ ἀγωνίζονται μέσα σὲ ἓνα κόσμον ποῦ βρίσκεται στὴν ἀποστασία νὰ ἐφαρμόζουν τὸ θεϊκὸ νόμον, ὅπως καταγράφεται στὴ Βίβλον, μὲ μιὰ ταυτόχρονη αἴσθησι ὅτι ὀδεοῦν σὲ ἓνα ἀποκαλυπτικὸ τέλος τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας.

Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς ἐμφανίσεώς τοῦ διεκδικεῖ τὴν ἀποκλειστικὴ συνέπεια στὴν παραδοσιακὴ προτεσταντικὴ ἐκδοχὴ τοῦ προτεσταντισμοῦ, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐπιλέγει κομμάτια τῆς διδασκα-

λίας και τῆς ἠθικῆς, πού ἐξ ὀρισμοῦ τὰ προσδιορίζει ὡς θεμελιώδη.

Πρόκειται γιὰ ἓνα κίνημα μὲ διαφορετικὲς τάσεις καὶ διαβαθμίσεις διαθέσεων πού διαδίδεται ἢ ἀμύνεται μὲ ἐκδηλῆ τὴν ἐπιθετικότητά. Ἡ αἴσθηση τῆς ἀποκλειστικότητος πού τοὺς διακρίνει, ἐκφράζεται μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ὁ ὑπόλοιπος χριστιανικὸς κόσμος ἔχει ἀποστατήσει στὸ σύνολό του. Τὸ ΠΣΕ εἶναι, κατ' αὐτούς, ἔκφραση καὶ μηχανισμὸς ἀποστασίας ἀπὸ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἐκ τούτου τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ δίκαιο βρίσκεται μόνον στὴ δική τους πλευρά, ἐνῶ τὸ λάθος εἶναι πάντα στοὺς ἀπέναντι.

Ὁρμώμενοι ἀπὸ μιὰ βασικὴ πεποίθηση - ὄραμα πολλῶν προτεσταντικῶν ὁμολογιῶν πού εἶναι ἡ ἐπιθυμία μιᾶς ἐπιστροφῆς στὶς ἀρχέγονες ρίζες τοῦ Χριστιανισμοῦ, πού κατ' αὐτούς ἔχουν χαθεῖ, ὁ Προτεσταντικὸς Φονταμενταλισμὸς, ἀξιοποιώντας αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία καὶ αὐτοπροβαλλόμενος ὡς ἔκφραση τῆς χριστιανικῆς καθαρότητος, βρίσκει ἐν προκειμένῳ ἓνα ἄλλοθι γιὰ τὴ λεκτικὴ ἐπίθεση ἐναντίον καὶ τῶν ὑπόλοιπων χριστιανικῶν κλάδων καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ προτεσταντικοῦ χώρου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προῆλθε.

Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ φαινομένου ἐπισημαίνουν ὅτι στὸν Προτεσταντικὸ Φονταμενταλισμὸ ταυτοχρόνως συνυπάρχει ἡ πολιτικὴ διάσταση μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐπιβολῆς τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοὺς μέσῳ τῆς πολιτικῆς. Οἱ προτεστάντες φονταμενταλιστὲς διεκδικοῦν μὲ τὸν ἴδιο ἀπόλυτο καὶ ἀνελαστικὸ τρόπο στὸν χῶρο τῶν ΗΠΑ ὄχι μόνον θρησκευτικὴ, κοινωνικὴ, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴ ἐκπροσώπηση.

Σημείωση: Γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ παρόντος λάβαμε ὑπόψη τὰ κάτωθι: J. Track, *Was ist Fundamentalismus?*, στὸ, *Nachrichten der Evangelisch - Lutherischen Kirchen* 46, 4 (1991), 61-65. M. Greiffenhagen, *Versuche gegen die Sinnleere*, ὅπ.π., 66-67. H. Hemminger (Hrsg), *Fundamentalismus in der verweltlichen Kultur*, Stuttgart 1991. G. Küenzlen, *Feste Burgen: Protestantischer Fundamentalismus und die säkulare Kultur der Monderne*, στὸ, *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament* 33 (1992), 3-10. H. Hempellman, *Protestantischer Fundamentalismus*, στὸ, *QTNR*, Nr. 215 (2011), σσ. 88-90. Πρωτ. Β. Γεωργόπουλου, *Ἡ περὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς διδασκαλία τῶν συγχρόνων αἵρετικῶν κινήσεων*, Θεσσαλονίκη 2013, σσ. 182-208.

ΤΟ ΠΑΣΧΑ, ΠΑΝΤΑ ΜΑΣ ΒΡΙΣΚΕΙ ΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΟΥΣ

Πέτρου Παναγιωτόπουλου

Δρ. Θεολογίας - Φυσικοῦ

Αρχισυντάκτη Ἴστοσελίδας «Πεμπτουσία»

Οἱ γιορτὲς νοηματοδοτοῦν καὶ τέμνουν τὸν χρόνο μας. Σημαδεύουν τὴ ζωὴ μας. Ἡ ἀναμονὴ καὶ τὸ πέρασμά τους καθορίζουν τὴ διάθεση, τὰ σχέδια καὶ τὴ συμπεριφορὰ μας. Ἐτι πλέον ὅμως, οἱ ἐκκλησιαστικὲς γιορτὲς στὸ βάθος καὶ τὴν οὐσία τους ἐκφράζουν τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ἢ οἰκονομία τοῦ ὁποῖου ἀπεργάζεται τὴν ἀνθρώπινη σωτηρία μὲ τὴν ἀποκάλυψή Του. Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν στόχο τῆς λύτρωσης τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς σημαίνει κάθε γιορτὴ στὸν ἐκκλησιαστικὸ ἐορτολογικὸ κύκλο¹. Σὲ κάθε ἐορταστικὴ περίπτωσι λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος ἔχει μία μοναδικὴ εὐκαιρία νὰ συναντηθεῖ μὲ τὸν Θεό.

Κάθε γιορτὴ, ἐπίσης, φέρει τὸ δικό της διακριτὸ γνῶρισμα. Ἀκόμη καὶ ἡ ἴδια γιορτὴ στὴν ἐπανάληψη τῶν χρόνων δὲν εἶναι ποτὲ ἀκριβῶς ἀπαράλλακτη². Ἐξέχουσα θέσι στὴ χορεία τῶν χριστιανικῶν γιορτῶν, ὡς «*ἐορτὴ ἐορτῶν*», καταλαμβάνει ἀναμφισβήτητα τὸ Πάσχα τοῦ Κυρίου. Αὐτὸ εἶναι τὸ Εὐαγγέλιο τῶν Ἀποστόλων, τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅπου γῆς χαρμόσυνου μηνύματός τους. Αὐτὸ εἶναι ὁ πυρήνας τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν.

1. «Ὁ Θεὸς δὲν πρόσταξε νὰ τηρηθοῦν οἱ γιορτὲς γιὰ νὰ τιμῶνται οἱ μέρες - γιὰτὶ ἀλλιῶς θὰ ἤθελε νὰ τιμᾶται ἡ κτίσις ἀντὶ τοῦ Κτίστη (Ρωμ. 1, 25)... Γιατὶ αὐτὸς εἶναι Πάσχα ὡς ἐλευθερωτὴς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν πικρὴ δουλεία τῆς ἁμαρτίας», ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Ζ' Ἐκατοντάδα διαφόρων Κεφαλαίων, 46, Φιλοκαλία, τ. Β' (μετ. Ἀ. Γαλίτης), Τὸ Περιβόλι τῆς Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1988², σ. 240.

2. Πρβλ.: «Ποταμῶ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ», ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, ἀπόσιπ. 20.

Προχωρώντας από τη Μ. Τεσσαρακοστή προς τη Μεγάλη Βδομάδα, ο πιστός συνάζει το νόημα της ζωής του. Μετανοεί για τις άστοχίες του και όπλίζεται για τον αγώνα του. Και στα μεγάλα γεγονότα της σταδιακής κορύφωσης του Πάθους, το σύνολο του βίου του καθενός μας ανοίγει και απλώνεται στα κείμενα των ακολουθιών. Η ειλικρινής αυτοεξέταση αναγνωρίζει άμέσως πόσο εύκολο είναι το πέρασμα από τη θριαμβολογία των Βαΐων στο «*ἄρον ἄρον σταύρωσον αὐτόν*». Πόσο καθαρά καθρεφτίζεται ή πνευματική νωχέλεια του καθενός στην άμέλεια των πέντε μωρών παρθένων, πόσο συχνά δέν θέλουμε «*συνιέναι*», ὅπως άκριβῶς ὁ Ἰούδας³. Γι' αὐτὸ καὶ παρὰ τὴν ἐτήσια ἐπανάληψη, παρὰ τὴν ὑποτιθέμενη οἰκειότητα μετὰ τὰ συμβάντα τῶν ἡμερῶν, ή προσωπική ἀποκάλυψη τοῦ θείου δράματος δέν παύει νὰ συγκλονίζει μ' ἓνα μοναδικὸ τρόπο, πρωτόγνωρο καὶ κάθε φορά ἀνεπανάληπτο. Θαρρεῖς καὶ κάθε φορά τὸ Πάσχα ἔρχεται ξαφνικά, μᾶς αἰφνιδιάζει «*ὡς ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός*» καὶ μᾶς βρίσκει ἀπληροφόρητους⁴.

Καθοριστικὸς καὶ μαζί ἀπαραίτητος σταθμὸς τῆς ἀναστάσιμης διάβασης εἶναι ὁ Σταυρὸς τοῦ Κυρίου. Ἡ σύνδεση τοῦ Σταυροῦ μετὰ τὴν Ἀνάσταση εἶναι τόσο στενὴ καὶ ἐναλλασσόμενη, ποὺ ή πορεία τοῦ πιστοῦ στὸν βίῳ του εἶναι κατὰ βάση σταυροαναστάσιμη. Ὁ δρόμος τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ δρόμος τοῦ Σταυροῦ καὶ χωρὶς τὴ Σταύρωση μένουμε στὸ σκοτάδι τοῦ τάφου.

Ἡ κένωση καὶ ή θυσία φανερώνουν τὸ μέγεθος τῆς θείας ἀγάπης καὶ προσφορᾶς, ἐνῶ συνιστοῦν ταυτόχρονα καὶ τὸ μέτρο τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Καθὼς ὁ Σταυρὸς ἀποτελεῖ τὸν ἀληθινὸ θρόνο τοῦ Ἑνσαρκου Λόγου, εἶναι ἀντίστοιχα καὶ ή αὐθεντικὴ καθέδρα τῆς θεολογίας (ἄγ. Ἰγνάτιος Μπριαντιανίνοφ)⁵. Μετὰ τὴ θυσία τοῦ ἀθώου Ἀμνοῦ, ποὺ αἶρει τὶς ἀμαρτίες τοῦ κόσμου, γκρεμίζεται ὁ μεσότοιχος τῆς ἀμαρτίας καὶ καταλλάσσεται καὶ πάλι ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὸν Θεὸ καὶ ἀποκαθιστᾶ

3. Βλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΣΜΕΜΑΝ (πρωτοπρ.), *Ἡμερολόγιο* (μετ. Ἰ. Ροηλίδης), Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2002, σ. 255.

4. Βλ. ὁ.π., σ. 313.

5. Βλ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ (ΣΑΧΑΡΩΦ) (ἀρχιμ.), *Οἰκοδομώντας τὸ ναὸ τοῦ Θεοῦ μέσα μας καὶ στοὺς ἀδελφούς μας*, τ. Α', Ἱερά Μονὴ Τιμίου Προδρόμου, Ἑσσεξ Ἀγγλίας, 2014³, σ. 426.

τις σχέσεις του μαζί Του⁶. Έπειδή όμως στὸν Γολγοθᾶ συντρίβεται τὸ κράτος τῆς ἀλαζονείας καὶ τοῦ μίσους, καταλλάσσονται καὶ οἱ ἄνθρωποι μεταξύ τους⁷. Γιατὶ ὁ Σταυρὸς δὲν ἔρχεται γιὰ νὰ ἐξουσιάσει, νὰ ἐλέγξει, νὰ καταγγείλει ἢ νὰ κραυγάσει, ἀλλὰ γιὰ νὰ καταλαγιάσει τὰ πάθη, νὰ διακονήσει καὶ νὰ σώσει⁸.

* * *

Ὁ θρίαμβος τῆς Ἀνάστασης ποὺ ἀκολουθεῖ φανερώνει καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς ἄκρας ταπεινώσεως τῆς θυσιαστικῆς ἀγάπης τοῦ Σταυροῦ, ποὺ προηγήθηκε. Ὁ Κύριος τῆς δόξης καὶ τῆς χαρᾶς κυριαρχεῖ στὸν ἀμείδιτο, τὸν ἀγέλαστο Ἄδη⁹ καὶ δὲν ἐπιτρέπει στοὺς μαθητές Του τὸν ἄμετρο θρηνο¹⁰. Στὴ μεγάλη νίκη τῆς αἰσιοδοξίας, ἡ πασχάλια λαμπάδα διώχνει τὸ ἔρεβος τοῦ φόβου καὶ τῆς ἄγνοιας, καὶ τὸ χαρμόσυνο φῶς της εἰσέρχεται σὲ κάθε σκοτεινὴ γωνιὰ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς¹¹.

Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ὀπωσδήποτε μεγαλύτερη σημασία ὅμως, εἶναι ἡ προέκταση τῆς σημασίας τοῦ γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ. Αὐτὴ ἡ ἐμβέλεια εἶναι ὀρατὴ, ἂν ἀναλογιστοῦμε ὅτι φόνος τοῦ Θεοῦ σημαίνει καὶ φόνος τοῦ πλησίον καὶ καταστροφή τῆς σχέσης μαζί του. Ἐπομένως ἡ Ἀνάσταση τοῦ Θεοῦ σημαίνει τὴν ἀνάσταση τοῦ ἀνθρώπου¹². Συγχωρώντας «πάντα τῇ ἀναστάσει», ἡ καταλλαγή τοῦ Σταυροῦ περιλαμβάνει ὅλη τὴν κτίση καὶ τὰ πάντα ἀνίστανται καὶ γίνονται καινούρια. Ἀκολουθώντας Ἐκεῖνον ποὺ πῆρε τὴν πρωτοβουλία τῆς συμφιλίωσης μὲ τὸ πλάσμα Του, αἴρουμε τὸ

6. Βλ. Ἐφ. 2, 14.

7. Βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ (ἀρχιεπ. Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας), *Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός*, Μαῖστρος, Ἀθήνα 2007, σ. 72.

8. Βλ. ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΡΔΑΜΑΚΗ (πρωτοπρ.), «Ὁ Σταυρὸς, ἡ κρίση τῆς κρίσεως μας», *Σταυρὸς καὶ Ἀνάσταση*, Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1984², σ. 91.

9. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ὑμνος εἰς Χριστὸν μετὰ τὴν σιωπὴν*, 41, *Ἔπη εἰς Ἐαυτόν*, PG 37, 1328.

10. «Ὡν οὐνεκα χρὴ μὴ μέτρου θρηνεῖν πέρα», ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Χριστὸς Πάσχων*, PG 38, 214.

11. Βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ (ἀρχιεπ. Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας), *ὁ.π.*, σσ. 8-9, 19.

12. Βλ. *ὁ.π.*, σσ. 21-2.

χάσμα με ὄσους μᾶς ἀδίκησαν και ἀνοίγουμε τὰ νέα κεφάλαια τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς¹³.

Ἀκόμη και ἡ συνειδητοποίηση και μόνο αὐτῆς τῆς ἀλήθειας ἰσοδυναμεῖ με τὴν πρώτη ἀνάστασή Του μέσα μας: Ἀφοῦ ἡ ἄγνοια νεκρώνει τὸν Θεὸ μέσα μας, ἡ πίστη σ' Αὐτόν, πὸ οἰκονομεῖται σωστὰ με τὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν, ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ τὴν ἀναβίωσή Του στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη, ὡς τὸ πρῶτο γέννημα τῆς ἀληθινῆς γνώσεως¹⁴.

Κι ἀπὸ 'κεῖ και πέρα, αὐτὸ τὸ προσωπικὸ Πάσχα θὰ ἐπαναλαμβάνεται σὲ κάθε κατάφασή μας ἀπέναντι στὴν πρόσκληση τοῦ Θεοῦ στὸ Δεῖπνο τῆς Βασιλείας¹⁵. Γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη ἐξάλλου, ἡ πίστη στὴν Ἀνάσταση τοῦ Κυρίου και ἡ ἀληθῆς προσδοκία τῆς ἀνάστασης τῶν νεκρῶν, ἤδη σημαίνει πῶς τὸ ὑπέρλογο γεγονός τῆς ἀνάστασης ἐνεργεῖ μέσα μας¹⁶.

Τότε, ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ πιστοῦ κηρύττει τὴν Ἀνάσταση, ἀλλὰ και τὰ θεῖα μυστήρια πὸ τὸ γεγονός τῆς ἀποκαλύπτει¹⁷. Ἀκόμη και ἡ ἀποστασιοποίηση ἀπὸ τὸ μέτρο αὐτό, φανερώνει τὴν προσωπικὴ τοποθέτησή μας ἀπέναντι στὸ θεῖο Πάθος, σὲ ποῖο βαθμὸ δηλαδὴ παραγνωρίσαμε, ἀγνοήσαμε ἢ σταυρώσαμε κι ἐμεῖς τὸν Κύριο¹⁸.

13. Βλ. ὁ.π., σσ. 73, 76. Ἀντίστοιχα, και ἡ διακονία τῆς Ἐκκλησίας στὰ ἔθνη γίνεται πλέον ἱερουργία καταλλαγῆς, βλ. ὁ.π., σ. 74.

14. Βλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, Δ' Ἐκατοντάδα διαφορῶν Κεφαλαίων, 70, Φιλοκαλία, ὁ.π., σ. 179.

15. «Προκειμένης τῆς μελλούσης, ἐτέραν ἡμᾶς ἀνάστασιν ἀπαιτεῖ, τὴν κατὰ τὸν παρόντα βίον, ἐκ τῆς τῶν τρόπων μεταβολῆς», ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς τὴν Πρὸς Ρωμαίους ΙΑ', PG 60, 480.

16. Βλ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ (ΣΑΧΑΡΩΦ) (ἀρχιμ.), Οἰκοδομώντας τὸ ναό, τ. Β', ὁ.π., σσ. 268, 275.

17. «Μνημεῖο τοῦ Κυρίου εἶναι ἐπίσης ὁ κόσμος και ἡ καρδιά κάθε πιστοῦ. Ὅθονία εἶναι οἱ λόγοι τῶν αἰσθητῶν και οἱ τρόποι τῶν ἀρετῶν. Σουδάριο εἶναι ἡ ἀπλή και ἐνιαία γνώση τῶν νοητῶν και ἡ θεολογία στὸ μέτρο πὸ κατορθώνεται. Γιατὶ με αὐτὰ ἔγινε τότε γνωστὸς ὁ λόγος τῆς Ἀναστάσεως και χωρὶς αὐτὰ εἶναι ὀλότελα ἀδύνατη γιὰ μᾶς ἡ κατανόηση ὅσων εἶναι πάνω ἀπὸ αὐτὰ», ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, Α' Ἐκατοντάδα πρὸς Θαλάσσιον, 61, Φιλοκαλία, ὁ.π., σ. 113.

18. «Νόθος μαθητῆς (δηλ. Ἰούδας) εἶναι ὁ ἐπιδεικτικὸς τρόπος τῆς ἀρετῆς. Αὐτὸς πὸ ἔχει θεῖα γνώση δὲν ἀγνοεῖ πῶς και με ποιὸν τρόπον ὁ Κύριος σταυ-

Τὴν Ἀνάστασι πού γνωρίσαμε στὸ Βάπτισμά μας¹⁹, τὴ συναντοῦμε κάθε Κυριακή. Τὴ γευόμαστε στὸ βίωμα τῆς Λειτουργίας²⁰. Μπορεῖ τὰ ὑπολείμματα τῆς φθορᾶς (μῖσος, ἀδικία, ἁμαρτία) νὰ ἔμειναν, ἀλλὰ χάθηκε ἡ προοπτικὴ τοῦ θανάτου καὶ τὸ κράτος τοῦ ἐπλήγη ἀνεπανόρθωτα²¹. Μέσα στὴν ἀνεκφραστὴ χαρὰ τῆς Ἀνάστασης ξεθωριάζει τὸ πένθος γιὰ τοὺς ἀπελθόντες²², γιὰτὶ ἂν συνειδητοποιήσουμε τὸ βαθύτερο μῆνυμά της, ὀφείλουμε νὰ ‘μαστε πλήρεις αἰσιοδοξίας, ἂν ὄχι βαθιὰ μακάριοι.

Ἡ ἔκρηξη τοῦ πασχάλιου φωτὸς ἀποκαλύπτει στὰ μάτια μας τὶς ἄλλες διαστάσεις τοῦ κόσμου. Μᾶς εἰσάγει στὸ μυστήριό τῆς Βασιλείας καὶ φανερώνει τὰ ἄρρητα νοήματα τῆς ζωῆς μας²³. Τὸ ἀνέσπερο αὐτὸ φῶς στὸν παρόντα βίο μπορεῖ νὰ μᾶς συναντήσῃ σὲ διάφορες περιστάσεις. Σὲ κάθε μία ἀπ’ αὐτὲς ὅμως, ἡ θεία χάρις προσφέρει τὴν εὐκαιρία νὰ παραμείνουμε ἐντὸς τοῦ νυμφῶνος Χριστοῦ:

ρύνεται, ἐνταφιάζεται καὶ ἀνασταίνεται νεκρώνοντας τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς πού τοὺς ἐγκαθιστοῦν οἱ δαίμονες στὴν καρδιά, ἐκείνους πού διαμοιράζονται στίς ἄρες τοῦ πειρασμοῦ σὰν ἱμάτια τοὺς τρόπους τῆς ἠθικῆς ὁμορφιάς, καὶ πῶς ἐξουδετερώνει, ὅπως τὶς σφραγίδες τοῦ τάφου, τὰ ἀποτυπώματα πού ἄφησαν πάνω στὴν ψυχὴ τὰ διάφορα ἁμαρτήματα», ὁ.π. 63, σ. 114. Πρβλ.: «Αὐτοὶ οἱ ὑπερήφανοι πού δὲν ἀντέχουν νὰ ἐπαινοῦνται οἱ καλύτεροι καὶ μηχανεῦνται τρόπους γιὰ νὰ συγκαλυφθεῖ ἡ κηρυσσόμενη ἀλήθεια, ἐμποδίζοντάς την μὲ χίλιους δυὸ τρόπους καὶ ἀθέμιτες διαβολές, ξανασταυρώνουν καὶ θάβουν τὸν Κύριο καὶ βάζουν στρατιῶτες νὰ φυλοῦν τὸ μνήμα Του. Ὁ Λόγος ὅμως τοὺς ἀνατρέπει καὶ ἀνασταίνεται καὶ ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὸν ἐναντίον του πόλεμο, ἐνισχυόμενος μὲ τὰ παθήματα ὡς πρὸς τὴν ἀπάθεια, γιὰτὶ εἶναι ἰσχυρότερος ἀπ’ ὅλα ἐπειδὴ ὀνομάζεται καὶ εἶναι ἀλήθεια», ὁ.π. 65.

19. «Τὸ βάπτισμα δύναμις ἐστὶ πρὸς τὴν ἀνάστασιν», Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Προτρεπτικὸς εἰς τὸ Ἅγιον Βάπτισμα, ΡG 31, 424D-425A.

20. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ (ἀρχιμ.), Ἦγουμένου Ι.Μ. Ἰβήρων, Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι, Ι.Μ. Ἰβήρων, Ἅγιο Ὅρος 2002, σ. 25.

21. Βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ (ἀρχιεπ. Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας), ὁ.π., σ. 25.

22. «Ὅτι τὴν πληροφορίαν ἐχόντων περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἀλλότριον τὸ λυπεῖσθαι ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις», Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἠθικά, Ὅρος ΕΖ', ΡG 31, 805AB.

23. «Αὐτὸς πού μνεῖται στὴν ἀνεκφραστὴ δύναμι τῆς Ἀνάστασης, καταλαβαίνει τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Θεὸς δημιούργησε τὰ πάντα», ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, Α' Ἐκατοντάδα πρὸς Θαλάσσιον, 66, ὁ.π., σ. 114.

«Ἄν εἶσαι Σίμων Κυρηναῖος, σήκωσε τὸν Σταυρὸ καὶ ἀκολούθησέ Τον.
 Ἄν συσταυρωθεῖς ὡς ληστής, ὡς εὐγνώμων ἀναγνώρισέ Τον.
 Ἄν εἶσαι Ἰωσήφ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, ζήτησε τὸ σῶμα Του.
 Ἄν εἶσαι Νικόδημος, ἐνταφίασέ Τον μὲ μύρα.

Ἄν εἶσαι Μυροφόρα, ὄρθρια δάκρυσε ποὺ εἶδες πρώτη τὸν λίθο σηκωμένο.
 Κι ἂν σὰν Θωμᾶς χωρισθεῖς ἀπ' τοὺς συγκεντρωμένους μαθητές,
 στοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται ὁ Χριστός, ὅταν Τὸν δεῖς, μὴ ἀπιστήσεις.
 Κι ἂν ἀπιστήσεις, πίστεψε σ' αὐτοὺς ποὺ στὸ λένε. Κι ἂν οὔτε καὶ σ'
 αὐτοὺς πιστέψεις, δεῖξε ἐμπιστοσύνη στὰ σημάδια τῶν καρφιῶν».²⁴

24. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος ΜΕ', Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, ΚΔ', ΡΓ 36, 656.

ΑΠΑΡΧΗ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΥ

Πρωτ. Αντόνιου Παναγῆ
Θεολόγου

«Ἔχεις ἀγάπη, καλοσύνη; Εἶσαι ἄγγελος καὶ ὅπου πᾶς ἢ σταθεῖς μεταφέρεις τὸν Παράδεισο. Ἔχεις πάθη, κακία; Ἔχεις μέσα σου τὸν διάβολο καὶ ὅπου πᾶς ἢ σταθεῖς, μεταφέρεις τὴν κόλαση».

Αὐτοὶ οἱ ἀπλοῖ, ἀλλὰ τόσο θαυμαστοὶ λόγοι τοῦ ὀσίου Παϊσίου, μᾶς ἀποκαλύπτουν ὅτι ἡ ἐμπειρία τοῦ Παραδείσου ἢ τῆς Κολάσεως στὴν παροῦσα ζωὴ εἶναι πραγματικότητα καὶ ὄχι φαντασίωση. Ἡ στάση καὶ συμπεριφορὰ μας ἔναντι τοῦ ἄλλου ἀποτελεῖ τὸ κριτήριο βίωσης τοῦ Παραδείσου. Ἡ Ἐκκλησία, τὶς πρῶτες Κυριακὲς τοῦ Τριωδίου, στρέφει τὴν προσοχή μας γύρω ἀπὸ τὴ στάση ποὺ πρέπει νὰ ἔχουμε ἀπέναντι στὸν συνάνθρωπο. Τὴν πρώτη Κυριακὴ, ὁ Φαρισαῖος (φαινομενικὰ εὐσεβῆς) δικαιώνει (ἀγιοποιεῖ) τὸν ἑαυτό του καὶ ἀπορρίπτει (ἐξουθενώνει) τὸν Τελώνη. Τὴ δεύτερη Κυριακὴ, ὁ «πρεσβύτερος» ἀδελφός (ἐπανάληψη τοῦ εὐσεβοφανοῦς Φαρισαίου) λυπᾶται γιὰ τὴν ἐπιστροφή (σωτηρία) τοῦ ἀδελφοῦ του. Φαινομενικὰ εὐσεβῆς καὶ αὐτός, εἶχε νόθο εὐσέβεια, ποὺ δὲν γεννοῦσε ἀγάπη. Τὴν τρίτη Κυριακὴ (Ἀπόκρεω), ἡ στάση ἀγάπης ἢ ἀδιαφορίας πρὸς τοὺς συνανθρώπους μας θὰ εἶναι τὸ κριτήριο τῆς αἰώνιας ζωῆς μας.

Παρασυρόμενοι ἐμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι ἀπὸ τὴν προτεσταντικὴ Θεολογία, ποὺ διδάσκει ὅτι ὁ Παράδεισος καὶ ἡ Κόλαση εἶναι κτιστὲς πραγματικότητες μίας ἄλλης ζωῆς, μὲ καζάνια, ρομαντικοὺς ἀγγέλους καὶ κήπους, ἀπωλέσαμε τὴν ὀρθόδοξη θέση τῶν θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ υἱοθετήσαμε τὸν μῦθο, ποὺ λέει ὅτι οἱ κολαζόμενοι δὲν θὰ βλέπουν τὸν Θεό. Οἱ προτεστάντες θεολόγοι, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Δάντης, ἐξέλαβαν τὸ πῦρ τῆς κολάσεως ὡς κτιστό. Οἱ σχολαστικοὶ δέχθησαν τὴν κόλαση ὡς τιμωρία καὶ στέρηση τῆς λογικῆς ἐνοράσεως τῆς θείας οὐσίας. Ἡ ὀρθόδοξη παράδοση, ὁμως, μένει πιστὴ στὴν

Άγία Γραφή και τους Πατέρες. Οί κολασμένοι θα βλέπουν τον Θεό ως «*πῶρ καταναλίσκον*», ὅπως ὁ πλούσιος τῆς παραβολῆς τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου. Κόλαση εἶναι ἡ ἀποτυχία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἄρνησή του νὰ συνεργασθεῖ μὲ τὴ Θεία Χάρη. Συνεπῶς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀποτυγχάνει νὰ φθάσει, ἤδη ἀπὸ τὴν παροῦσα ζωὴ, στὴ θέα τοῦ Θεοῦ (Παράδεισος) καὶ βιώνει μετὰ θάνατον τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ὁ ἴδιος ἐπέλεξε.

Ἡ Κόλαση εἶναι βίωμα μοναξιᾶς, ἀποξένωσης καὶ ἄρνησης ποῦ βγαίνει ἀπὸ σκληρὲς καὶ πετρωμένες καρδιές. Τὸ ὅτι μπορεῖ νὰ εἶναι κάποιος καλὸς ἄνθρωπος στὴν παροῦσα ζωὴ, αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀποκλειστικὰ κάτι. Διότι μπορεῖ νὰ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ φιλαυτία, τὴν κοσμικότητα, νὰ εἶναι ἠθικολόγος, νὰ τηρεῖ τὶς ἐντολὲς χωρὶς ἀγάπη, χωρὶς θυσία καὶ νὰ καλύπτεται μὲ τὸ πέπλο τοῦ ἐκκλησιαζόμενου, τοῦ «εὐσεβοῦς». Αὐτὸς πλάθει ἓνα Χριστὸ στὰ μέτρα του μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποπροσανατολίζεται ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ μεταβάλλει τὸ φῶς σὲ σκοτάδι, μετατρέποντας τὴν καρδιά του σὲ κόλαση.

Ὁ π. Κάλλιστος Ware παρομοιάζει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἓνα βιβλίον μὲ πολλὰς σελίδες. Ἡ παροῦσα ζωὴ εἶναι ἡ εἰσαγωγή καὶ ὁ πρόλογος τοῦ βιβλίου. Ἐνῶ ἡ μέλλουσα ζωὴ εἶναι τὸ κυρίως θέμα τοῦ βιβλίου. Τὸ μυστήριον Παραδείσου - Κολάσεως βιώνεται καὶ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Στὰ μυστήρια πραγματοποιεῖται μέθεξις τοῦ πιστοῦ στὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ. Στὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἡ θεία κοινωνία, γίνεται μέσα μας ἢ Παράδεισος ἢ Κόλαση, ἀνάλογα μὲ τὴν κατάστασή μας. Ἡ ζωὴ μας πρέπει νὰ εἶναι διαρκῆς προετοιμασία γιὰ τὴ μετοχὴ στὸν Παράδεισο, δηλαδὴ στὴν κοινωνία μὲ τὸ Ἄκτιστο (πρβλ. *Ἰω.* 17, 3). Καὶ αὐτὸ ἀρχίζει ἤδη στὸν παρόντα κόσμον. Γι' αὐτὸ λέγει ὁ ἀπ. Παῦλος: «*Ἴδου νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδου νῦν ἡμέρα σωτηρίας*» (*Β' Κορ.* 6, 2).

Κάθε στιγμή τῆς ζωῆς μας ἔχει σωτηριολογικὴ σημασία. Ἡ κερδίζουμε τὴν αἰωνιότητα, τὴν αἰώνια κοινωνία μὲ τὸν Θεό, ἢ τὴ χάνουμε. Ἡ Ὁρθοδοξία δὲν ὑπόσχεται ὅτι στέλνει τὸν ἄνθρωπο σὲ κάποιο Παράδεισο ἢ σὲ κάποια Κόλαση, ἀλλὰ ἔχει τὴ δύναμη, ὅπως φαίνεται στὰ ἄφθαρτα καὶ θαυματουργικὰ λείψανα τῶν Ἁγίων τῆς (ἀφθαρσία = θέωση), νὰ προετοιμάσει τὸν ἄνθρωπο, ὥστε νὰ βλέπει αἰώνια τὴν Ἄκτιστη Χάρη καὶ Βασιλεία τοῦ Χριστοῦ ὡς Παράδεισο καὶ ὄχι ὡς Κόλαση.

ΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΜΕ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΥΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΗΣ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑΣ

Χρήστου Μπακογιάννη
Μ.Θ., Ύποψ. Διδ. Παντείου Πανεπιστημίου

Είσαγωγή

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς (1296-1359), μητροπολίτης Θεσσαλονίκης καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Πατέρες τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας¹, εἶναι γνωστὸς μέσα ἀπὸ τὶς ἡσυχαστικὲς ἐριδες καὶ τὴ διδασκαλία του περὶ διάκρισης οὐσίας καὶ ἐνέργειας στὸν Τριαδικὸ Θεό.

Γεννήθηκε τὸ 1296 στὴν ΚΠλη ἀπὸ ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια καὶ ἔλαβε σπουδαία μόρφωση. Ὁ Γρηγόριος, ἀντὶ τῶν κρατικῶν ἀξιωματικῶν, προτίμησε τὸν μοναχικὸ βίον καὶ τὴν ἄσκηση. Ἐγκαταβίωσε στὸ

1. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ καὶ τὴ διδασκαλία του εἶναι πολὺ ἐκτενής. Ἐνδεικτικὰ, βλ. J. MEYENDORFF, *Introduction à l'étude de Gregoire Palamas*, Paris 1959 [ἀγγλ. μτφρ. ὑπὸ G. LAWRENCE, *A study of Gregory Palamas*, New York 1974]. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ὀρθόδοξη μυστικὴ παράδοση, μτφρ. Α. Μάινας, Ἀθήνα 1989. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ ἡ θεολογία στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν 14^ο αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1959. Στὸν ἴδιο (σὲ συνεργασία μὲ ἄλλους θεολόγους), ὀφείλεται καὶ ἡ μνημειώδης ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου: *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, τ. Α' - Ε', Θεσσαλονίκη 1962-1992. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Θεσσαλονίκη 1963. Πολὺ καλὲς εἰσηγήσεις γιὰ τὴ θεολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου βρίσκονται καὶ στὰ Πρακτικὰ δύο συνεδρίων πρὸς τιμὴν του: *Πρακτικὰ θεολογικοῦ συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (12-14/11/1984)*, Ἱερὰ Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, καὶ, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς στὴν Ἱστορία καὶ τὸ παρόν: *Πρακτικὰ διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συνεδρίων Ἀθηνῶν (13-15/11/1998)* καὶ *Λεμεσοῦ (5-7/11/1999)*, Ἱερὰ Μονὴ Βατοπαιδίου, 2000.

Ἅγιον Ὅρος, ἀλλὰ τὸ 1325 ἐξαναγκάστηκε, λόγω τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου χειροτονήθηκε ἱερέας. Τὸ 1331 ἐπέστρεψε ξανὰ στὸ Ὅρος. Λίγο ἀργότερα ἦλθε σὲ ρήξη μὲ τὸν Καλαβρὸ μοναχὸ Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος κατηγοροῦσε τοὺς μοναχοὺς γιὰ τὴν ἀσκητικὴ τους μέθοδο καὶ τὴν ἐμπειρία τους γιὰ τὸ ἄκτιστο φῶς. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀνέλαβε τὴν υπεράσπιση τῶν ἡσυχαστῶν καὶ μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του «*Υπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*» παρουσίασε τὴ θεολογικὴ θεμελίωση τῆς πνευματικῆς ζωῆς τους.

Οἱ θέσεις τοῦ Παλαμᾶ ἐπικυρώθηκαν μὲ συνοδικὲς ἀποφάσεις. Ἀρχικὰ μὲ τὸν Ἀγιορειτικὸ Τόμο, ποὺ συντάχθηκε τὸ 1340 ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ ὑπογράφηκε ἀπὸ τοὺς ἡγουμένους Πατέρες τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Τὸ 1340 Σύνοδος στὴν ΚΠολη ἐνέκρινε τὸν Τόμο καὶ καταδίκασε τὸν Βαρλαάμ. Στὴ συνέχεια ἄρχισε μία νέα περίοδος διωγμῶν ὡς τὸ 1347 μὲ ἀντίπαλο τὸν Γρηγόριο Ἀκίνδυνο. Τὸ 1344 ἐπὶ πατριαρχείας Ἰωάννη Καλέκα, ὁ ἅγιος Γρηγόριος διώχθηκε, φυλακίστηκε καὶ ἐξορίστηκε, ἐνῶ ὁ Ἀκίνδυνος ἀποκαταστάθηκε. Σύνοδος τὸ 1347 ἀθώωσε τὸν Παλαμᾶ καὶ καταδίκασε τὸν πατριάρχη Καλέκα. Ὁ Γρηγόριος ἐκλέχθηκε ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ λόγω τοῦ κινήματος τῶν Ζηλωτῶν ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του στὶς ἀρχὲς τοῦ 1350. Νέα Σύνοδος τὸ 1351 ἐπικύρωσε τὴ διδασκαλία του, εἰδικότερα σὲ σχέση μὲ τὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνέργειας στὸν Θεό. Τὸ 1354 ταξιδεύοντας γιὰ τὴν ΚΠολη αἰχμαλωτίστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ παρέμεινε γιὰ ἓνα χρόνο στὴ Μ. Ἀσία. Ὄταν ἀπελευθερώθηκε, μὲ καταβολὴ λύτρων, μετέβη στὴν ΚΠολη, ὅπου τὸ 1355 εἶχε νέα δημόσια συζήτηση μὲ τὸν ἀντιησυχαστὴ Νικηφόρο Γρηγοῦ. Τότε συνέταξε τοὺς τέσσερις λόγους «*Κατὰ Γρηγοῦ*», οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὰ τελευταῖα κείμενά του. Ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου συνέχισε τὸ ποιμαντικὸ του ἔργο καὶ τὸ 1359 ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον. Ἡ μνήμη του τιμᾶται τὴ 14^η Νοεμβρίου καὶ τὴ Β΄ Κυριακὴ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

A. Ἡ αἰχμαλωσία

Τὸν Μάρτιο τοῦ 1354 ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς προσπάθησε νὰ μεσολαβήσει ἀνάμεσα στὶς οἰκογένειες τῶν Καντακουζηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων, ὥστε νὰ σταματήσουν οἱ διαμάχες γιὰ τὸν θρόνο. Συ-

γκεκριμένα τὸ πλοῖο πὸν τὸν μετέφερε ἀπὸ τὴ νῆσο Τένεδο γιὰ τὴν Κ/Πολη ἀναγκάστηκε, λόγῳ τρικυμίας, νὰ προσεγγίσει τὶς ἀκτὲς τῆς Καλλίπολης, ἢ ὅποια εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ σεισμὸ μερικὲς μέρες νωρίτερα. Ἐκεῖ ὁ Παλαμᾶς, ὅπως καὶ ὅλα τὰ μέλη τοῦ πληρώματος, αἰχμαλωτίσθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ παρέμεινε γιὰ ἓνα χρόνο στὴ Μ. Ἀσία. Ἐπιδίωξη τῶν Τούρκων ἦταν ἡ καταβολὴ λύτρων, γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ὀδηγοῦσαν σὲ περιοχὲς, ὅπου ὑπῆρχε χριστιανικὸς πληθυσμὸς, ὥστε νὰ προκαλέσουν συμπάθεια καὶ νὰ ἀποσπάσουν τὰ ἀναγκαῖα χρηματικὰ ποσὰ ὡς λύτρα. Στὸ διάστημα αὐτὸ τῆς παραμονῆς τοῦ Ἁγίου στὴ Βιθυνία προέκυψαν τρία κείμενα, πιὸ γνωστὰ καὶ ὡς *Ἐπιστολὲς τῆς αἰχμαλωσίας*². Τὰ ἐν λόγῳ κείμενα ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο μικρὲς ἀπολογητικὲς γραφὲς κατὰ τοῦ Ἰσλάμ, μὲ τὴ μορφή ἐπιστολῶν, καὶ ἀπὸ μία διαλογικὴ ἔκθεση. Ἀναλυτικότερα εἶναι ἡ «Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν», ἢ «Ἐπιστολὴ ὅτε ἐάλω» καὶ ἡ «Διάλεξις πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνες». Προφανῶς ὁ Γρηγόριος ἔστειλε τὶς πραγματεῖες του αὐτὲς ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία, γιὰ νὰ διασκεδάσει τὰ ὅσα διέδωσαν οἱ ἀντίπαλοί του, μετὰ ἀπὸ τὶς ἐπαφές του μὲ τοὺς Τούρκους³.

2. Τὰ τρία κείμενα δημοσιεύονται στὴν ἐξῆς ἔκδοση: ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Συγγράμματα*, τ. Δ', *Δογματικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι κατὰ τὰ ἔτη 1348-1358*, (ἔκδ.) Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Θεσσαλονικὴ 1988, σσ. 111-165. Γιὰ τὴν αἰχμαλωσία καὶ τὶς Ἐπιστολὲς, ἐνδεικτικά, βλ. G. GEORGIADES-ARNAKES, «Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity as Historical Sources», *Speculum* 26 (1951) 104-118. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gregory Palamas, the Χιόνες and the Fall of Gallipoli», *Byzantion* 22 (1952) 305-312. Α. PHILIPPIDES-BRAAT, «La Captivité de Palamas chez les Turks: Dossier et Commentaire», *Travaux et Memoires* 7 (1979), σσ. 109-222. D. SAHAS, «Captivity and dialogue: Gregory Palamas (1296-1360) and the Muslims», *The Greek Orthodox Theological Review* 25 (1980), σσ. 409-436. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Gregory Palamas (1296-1360) on Islam», *The Muslim World* 73 (1983) 1-21. K.-P. TODT, *Kaiser Johannes VI. Kantakuzenos und der Islam. Politische Realität und theologische Polemik im palaiologenzeitlichen Byzanz*, Würzburg-Altenberge 1991, σ. 567-579. ΣΠ. ΒΡΥΩΝΗ, *Ἡ παρακμὴ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ διαδικασία τοῦ ἐξισλαμισμοῦ (11ος ἕως 15ος αἰώνας)*, μτφρ. Κ. Γαλαταριώτου, Ἀθήνα 1996, σσ. 378-380.

3. Beck H.-G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, σ. 714. Τὴν αἰχμαλωσία τοῦ Παλαμᾶ περιγράφει ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς μὲ φανερὴ χαιρεκακία. Βλ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ, *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία*,

Τις μετακινήσεις τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης βλέπουμε ἀναλυτικὰ ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν δύο *Ἐπιστολῶν* του. Ἀπὸ τὴν Καλλιπόλη οἱ αἰχμάλωτοι ὑπὸ σκληρὴς συνθήκης μεταφέρθηκαν ὁμαδικὰ στὴ Λάμψακο. Μάλιστα χαρακτηρίζει τοὺς Τούρκους ὡς «*τοὺς πάντων βαρβάρων βαρβαροτάτους*»¹. Ἐκεῖ ἔμειναν ἑπτὰ ἡμέρες καὶ πολλοὶ μουσουλμάνοι ἔδειξαν ἄγριες διαθέσεις ἐναντίον τους, προβάλλοντας τὴν αἰχμαλωσία ὡς ἀπόδειξη γιὰ τὴν κατωτερότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐπειτα οἱ αἰχμάλωτοι ὁδηγήθηκαν στὴν πόλη Πηγές καὶ φιλοξενήθηκαν ἀπὸ κάποιον χριστιανό. Παράλληλα, συγκεντρώθηκε καὶ πολὺ πλῆθος πιστῶν, γιὰ νὰ ἀκούσουν τὴ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου, νὰ ἐξομολογηθοῦν καί, κυρίως νὰ μάθουν τὴν αἰτία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Θεὸς ἐγκατέλειψε τὸ Γένος. Ἀντικατοπτρίζεται ἐδῶ τὸ ἄγχος, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ Ἕλληνες προσέτρεχαν στοὺς ἱερωμένους, γυρεύοντας παρηγοριὰ καὶ ἐξηγήσεις.

Ἐστερα ἀπὸ τρεῖς μῆνες στάλθηκαν στὴν πρωτεύουσα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους Προῦσα, ὅπου ἐτέθησαν στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐμίρη Ὁρχᾶν. Ἐκεῖ ὁ Παλαμᾶς συναντήθηκε μὲ τὸν Ἰσμαήλ, υἱὸ τοῦ Ὁρχᾶν, καὶ συζήτησαν περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Μωάμεθ. Αὐτὸς ἦταν ὁ πρῶτος θρησκευτικὸς διάλογος². Κατόπιν οἱ αἰχμάλωτοι ὁδηγήθηκαν στὴ Νικομήδεια ἐνώπιον τοῦ Ὁρχᾶν, ὁ ὁποῖος ζήτησε πληροφορίες γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ αἰχμαλώτου ἐπισκόπου. Μόλις ὁ Ὁρχᾶν ἐνημερώθηκε, δήλωσε ὅτι ἔχει καὶ ὁ ἴδιος σοφοὺς ἄνδρες, ἱκανοὺς νὰ ἀντεπεξέλθουν σὲ θεολογικὴ συζήτηση. Οἱ ἄνδρες αὐτοὶ ὀνομάζονταν Χιόνες καὶ ἦταν ἐξισλαμισθέντες Ἕλληνες χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὸν Παλαμᾶ, εἶχαν μάθει ἀπὸ τὸν Σατανᾶ νὰ βλασφημοῦν καὶ νὰ ἀσεβοῦν πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἐτσι διεξήχθη ὁ δεῦτερος διαθρησκευτικὸς διάλογος, τὰ πρακτικὰ τοῦ ὁποῖου διέσωσε ὁ ἱατρὸς Ταρωνεΐτης βάσει προσωπικῶν σημειώσεων³. Στὴ θεολογικὴ αὐτὴ συζήτηση ὁ

(ἔκδ.) L. SCHOPEN, I. BEKKER, τ. III, Bonnae 1834, σσ. 226-236. Τις προσβλητικὲς αὐτὲς εἰδήσεις γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων στὸν Παλαμᾶ, ἀντικρούει ὁ Πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος, *Ἀντιρρητικὸς* 12, PG 151, στ. 1131CD.

1. *Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν*, 3, σ. 121.

2. Ἡ συζήτηση ἐκτίθεται στὴν *Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν*, 13-15, σσ. 127-129.

3. Ὁ διάλογος παρατίθεται στὸ *Διάλεξις πρὸς Χιόνας*, σσ. 148-165.

ἅγιος Γρηγόριος παρουσίασε τὰ βασικὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀπέρριψε μὲ ἐπιχειρήματα τὴ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ καὶ τὴν περιτομὴ, ἐνῶ στήριξε τὸν θεσμό τῶν εἰκόνων. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἓνα συμβάν: Στὸ τέλος οἱ παριστάμενοι ἄρχοντες χαιρέτισαν μὲ σεβασμὸ τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ ἀποχώρησαν, ἐνῶ ἓνας Χιόνης τὸν ὕβρισε καὶ τὸν χτύπησε.

Στὴ συνέχεια ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς κατέληξε στὴ Νίκαια, γιὰ νὰ λάβει ἰατρικὴ φροντίδα στὸ θέμα τῆς ὑγείας του. Ὁδηγήθηκε μόνος του στὴν πόλη, διότι οἱ συνοδοὶ του εἶχαν ἀπελευθερωθεῖ μὲ καταβολὴ λιγότερων λύτρων. Ἐκεῖ, κατὰ τὴ διάρκεια ἐνὸς περιπάτου, παρακολούθησε τυχαῖα ἐκ τοῦ μακρόθεν τὴν τέλεση τῆς κηδείας ἐνὸς μουσουλμάνου. Ἐπιστρέφοντας στὴν πόλη, συναντήθηκε μὲ ἓναν τασιμάνη, δηλαδή θρησκευτικὸ ὑπάλληλο γιὰ τὴ λατρεία καὶ ἐπικεφαλῆς τῆς κηδείας. Τότε ζήτησε κάποιον διερμηνέα καὶ ἄνοιξε θεολογικὴ συζήτηση μὲ τὸν τασιμάνη. Συγκεντρώθηκε μάλιστα μεγάλο πλῆθος Ἑλλήνων καὶ Τούρκων.

Μὲ ἀφορμὴ τὰ μουσουλμανικὰ νεκρώσιμα ἔθιμα, ὁ διάλογος περιεστράφη γύρω ἀπὸ τὴ σχετικὴ τελετουργία καὶ τὴ μέλλουσα κρίση. Ἀναλυτικότερα ὁ Παλαμᾶς ἰσχυρίστηκε ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὡς μέλων κριτῆς, εἶναι καὶ Θεός, ὁ Μωάμεθ δὲν μαρτυρεῖται πουθενά, ἐνῶ τὸ Εὐαγγέλιο δὲν τροποποιήθηκε, ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ ἐπεκτάθηκε μὲ τὴ βία, ἐνῶ τοῦ Χριστοῦ ἐπεκτάθηκε μὲ τὴν ἀγάπη. Στὸ τέλος οἱ Τούρκοι ἐξοργίστηκαν καὶ οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ παρακίνησαν τὸν ἀρχιερέα νὰ μὴν εἶναι τόσο ἐρειστικός. Ἐκεῖ ἔληξε ἡ συζήτηση καὶ ἔτσι τὸ πλῆθος διαλύθηκε.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀπελευθερώθηκε, κατόπιν ἐράνου, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1355 καὶ μετέβη στὴν ΚΠολη. Ἦταν αἰχμάλωτος τῶν Τούρκων γιὰ ἓναν περίπου χρόνο.

B. Ἡ συζήτηση μὲ τὸν Ἰσμαήλ

Ὁ πρῶτος θρησκευτικὸς διάλογος τοῦ Παλαμᾶ διεξήχθη μὲ τὸν Ἰσμαήλ, γιὸ τοῦ σουλτάνου Ὁρχᾶν, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1354 σὲ ἓνα λοφώδη τόπο στὰ περίχωρα τῆς Προύσας, ὅταν ὁ δεύτερος προσκάλεσε τὸν ἀρχιερέα νὰ γευματίσει μαζί του στὸ ὑπαιθρο. Κατὰ τὴ διάρκεια

τοῦ φαγητοῦ, ὁ Ἰσμαὴλ ρώτησε τὸν λόγο τῆς μὴ βρώσης κρέατος. Δὲν γνωρίζουμε τί ἀκριβῶς ἀπάντησε. Προφανῶς ἐπικαλέστηκε τὴ νηστεία τῆς Παρασκευῆς. Τὸ ἐπόμενο ζήτημα ποῦ ἔθεσε ὁ Ἰσμαὴλ ἦταν ἡ ἐλεημοσύνη: «σπουδάζεται καὶ παρ' ὑμῖν ἡ ἐλεημοσύνη;»⁴, δηλαδὴ στὸ ἐάν οἱ χριστιανοὶ ἐπιδίδονται στὴν ἐλεημοσύνη, ὅπως οἱ μουσουλμάνοι. Ὁ Ἅγιος ἀπάντησε, λέγοντας ὅτι ἡ ἀληθινὴ ἐλεημοσύνη εἶναι «γέννημα τῆς πρὸς τὸν ὄντως Θεὸν ἀγάπης, καὶ τὸν μᾶλλον ἀγαπῶντα τὸν Θεὸν καὶ μᾶλλον ἐλεήμονα εἶναι καὶ ἀληθῶς»⁵.

Τὸ ἐπόμενο θέμα τῆς συζήτησης ἦταν, ἂν οἱ χριστιανοὶ δέχονται καὶ ἀγαποῦν τὸν Μωάμεθ. Ὁ Παλαμᾶς εἶπε ἄφοβα ὅτι αὐτὸ δὲν συμβαίνει. Ἡ αἰτία τῆς ἀπόρριψης εἶναι ἡ ἄρνηση σύνολης τῆς διδασκαλίας του: «τῶ μὴ πιστεύοντι τοῖς τοῦ διδασκάλου λόγοις οὐκ ἔνι τὸν διδάσκαλον ὡς διδάσκαλον ἀγαπᾶν»⁶. Ὁ Ἰσμαὴλ τώρα ἐπικαλέστηκε τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀγάπης τῶν χριστιανῶν στὸν ἐσταυρωμένο Ἰησοῦ. Ὡς γνωστόν, οἱ μωαμεθανοὶ θεωροῦν ἀπαράδεκτη τὴν ἀντίληψη τοῦ πάθους ἑνὸς ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ, διότι σημαίνει ἧττα καὶ ἐξευτελισμό. Κατὰ συνέπεια ἀρνοῦνται τὸ ἱστορικὸ γεγονός τῆς σταύρωσης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ ἅγιος Γρηγόριος πρόβαλε τὸν ἐκούσιο χαρακτήρα τοῦ πάθους καὶ τὴν ἀπάθεια τῆς θεότητας. Ἡ ἀπόρριψη τοῦ σταυρικοῦ θανάτου ἀπὸ μέρος τῶν μουσουλμάνων συνεπιφέρει καὶ τὴν ἀπόρριψη τῆς τιμῆς πρὸς τὸν σταυρό. Στὴν ἀπάντησή του ὁ ἅγιος Γρηγόριος χρησιμοποιοῖ τὸ παράδειγμα τῆς τιμῆς πρὸς τὴ σημαία τὴν ὥρα τῆς μάχης, ὅπου, ὅσοι τὴν ἀποδοκιμάζουν θεωροῦνται ἐχθροί. Γιὰ τοὺς χριστιανοὺς αὐτὸν τὸν ρόλο ἔχει ὁ σταυρός: «Χριστοῦ δὲ τρόπαιον καὶ σημεῖόν ἐστιν ὁ σταυρός»⁷.

4. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 14, σ. 128.

5. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 14, σ. 128. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ ἁμαρτίας*, PG 32, 1213D: «Ἀγαπᾶ γὰρ ἐλεημοσύνην καὶ κρίσιν ὁ Κύριος. Ἐμαθες ἐπὶ τίνας τὸ ἔλεος; Μακάριοι, φησὶν, οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται».

6. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 14, σ. 128. Τὸ ζήτημα τοῦ Μωάμεθ θὰ ἀναλυθεῖ περισσότερο στὴ συζήτηση μὲ τὸν τασιμάνη.

7. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 14, σ. 128. Πρβλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Βίος καὶ πολιτεία τῆς ἁγίας καὶ μακαρίας καὶ διδασκάλου Συγκλητικῆς*, 76, PG 28, 1532B: «Σταυρός ἡμῖν ἐστὶ τὸ τρόπαιον τῆς νίκης». ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Ἐπιήθικα* 34, PG 37, 960A: «Τρόπαιον ὁ σταυρός δὲ τοῦ ξύλου ξύλον».

Στή συνέχεια ο Ίσμαήλ με σκωπτική διάθεση είπε ότι οι χριστιανοί δέχονται πώς ο Θεός έχει γυναίκα: «*ἀλλ' ὑμεῖς καὶ γυναῖκα ἐσχηκέναι λέγετε τὸν Θεόν· υἱὸν γὰρ γεννηῆσαι τοῦτόν φατε*»⁸. Στὴν ἀναίρεση αὐτοῦ τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὁ Παλαμᾶς λαμβάνει ὡς ἀφετηρία τὸν ἐσφαλμένο τρόπο σκέψης τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι θεωροῦν τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ ὡς κτιστὸ Λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ γεννημένο ἀπὸ τὴν παρθένο Μαρία: «*Οἱ Τοῦρκοι λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ φασὶ τὸν Χριστὸν καὶ ἐκ παρθένου γεννηθῆναι τῆς Μαρίας, ἣν ἡμεῖς ὡς θεοτόκον δοξάζομεν*»⁹. Ἀντίθετα, γιὰ τοὺς χριστιανούς ὁ Χριστὸς εἶναι Θεάνθρωπος, καὶ ὄχι μόνο ἄνθρωπος, γι' αὐτὸ καὶ ἡ Μαρία δοξάζεται ὡς Θεοτόκος. Ἐδῶ καταδεικνύεται ἡ ἐπίδραση τοῦ νεστοριανισμοῦ στὴν ἰσλαμικὴ διδασκαλία γιὰ τὴ θεώρηση τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας. Κατὰ τὸν ἅγιο πατέρα, «*τὸν οἰκεῖον Λόγον γεννῶν ὡς ἀσώματον ἀσωμάτως καὶ θεοπρεπῶς, οὐκ ἔσχε γυναῖκα οὐδὲ χρεῖαν ἔσχε γυναικός*»¹⁰. Μὲ τὴν ἀναφορὰ στὴ γέννηση τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τὸν Πατέρα καταρρίπτει τὴ θεώρηση τῶν Τούρκων.

Ἡ συζήτηση μὲ τοὺς Χιόνες

Αἰτία αὐτοῦ τοῦ διαλόγου ἦταν ἡ ἐντολὴ τοῦ σουλτάνου Ὁρχᾶν πρὸς τοὺς Χιόνες, ἐξισλαμισθέντες χριστιανούς, μόλις ἔμαθε ποιὸς εἶναι ὁ αἰχμάλωτος ἐπίσκοπος. Συγκεκριμένα γιὰ τοὺς Χιόνες ὁ Γρηγόριος λέγει ὅτι, τίποτε ἄλλο δὲν εἶχαν μάθει ἀπὸ τὸν Σατανᾶ, ἀπὸ τὸ νὰ βλασφημοῦν καὶ νὰ ἀσεβοῦν στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ¹¹. Τὰ πρακτικὰ τῆς ἐπίσημης αὐτῆς διάλεξης διέσωσε ὁ ἰατρὸς Ταρωνεΐτης, ὁ ὅποιος παρέστη ὡς αὐτήκοος μάρτυρας καὶ συνέταξε ἔκθεση. Ὁ τίτλος τοῦ σχετικοῦ ἔργου εἶναι: «*Διάλεξις πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας, συγγραφεῖσα παρὰ ἱατροῦ τοῦ Ταρωνεΐτου*». Τὴν ἀρχὴ ἔκαναν οἱ Χιόνες, ἐπικαλού-

8. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 14, σ. 128.

9. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 15, σσ. 128-129.

10. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 15, ΧΡΗΣΤΟΥ, Δ', σ. 129. Βλ. καὶ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 293-94.

11. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 17, σ. 130: «*ἀνθρώπους μηδὲν ἄλλο μελετήσαντας καὶ παρὰ τοῦ Σατανᾶ διδαχθέντας ἢ βλασφημίαν καὶ ἀναισχυντίαν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν*».

μενοι τὸν Δεκάλογο τοῦ Μωυσῆ, τὸν ὁποῖο τηροῦν οἱ Τοῦρκοι καὶ γι' αὐτὸ ἔγιναν Τοῦρκοι (μουσουλμάνοι) οἱ ἴδιοι: «*Ἡμεῖς ἠκούσαμεν δέκα λόγους, οὓς γεγραμμένους κατήγαγεν ὁ Μωυσῆς ἐν πλαξὶ λιθίναις, καὶ οἶδαμεν ὅτι ἐκείνους κρατοῦσιν οἱ Τοῦρκοι· καὶ ἀφήκαμεν ἅπερ ἐφρονοῦμεν πρότερον καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐγενόμεθα καὶ ἡμεῖς Τοῦρκοι*»¹². Προφανῶς νὰ ἀλλαξοπίστησαν λόγω τῆς τουρκικῆς κατοχῆς. Μὴν λησμονοῦμε ὅτι οἱ τουρκικὲς κατακτήσεις στὴ Μ. Ἀσία ἐπηρεάσαν βαθύτατα τὴν ψυχολογικὴ διάθεση τῶν χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν ἥττα τοῦ Βυζαντίου, ἔγιναν ὑπήκοοι ἀλλόθρησκων κατακτητῶν. Ἔτσι, ὑπῆρχαν πολλὰ κίνητρα νὰ ἀσπασθεῖ κάποιος τὸ Ἰσλάμ¹³.

Τὸ πρῶτο θέμα ποὺ ἀνέπτυξε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἦταν τὰ ιδιώματα τοῦ Θεοῦ: «*Μόνος ὁ Θεός ἐστίν, ὁ ὢν καὶ διαμένων εἰς τοὺς αἰῶνας ἄναρχος, ἀτελεύτητος, ἀτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἄτμητος, ἀσύγχυτος, ἀπεριόριστος*»¹⁴. Σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν μπορεῖ ὁ Θεὸς νὰ συναριθμεῖται μὲ τὰ κτιστὰ ὄντα, ἐπειδὴ ὁ κτιστὸς κόσμος ἔλαβε τὴν ὑπαρξὴ του ἀπὸ τὸ μὴ ὄν καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο φέρει μέσα του ἐγγενῆ ροπὴ καὶ τάση πρὸς τὸ μὴ ὄν¹⁵. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ τοῦ «μόνου ἀνάρχου Θεοῦ» εἶναι ὅτι δὲν εἶναι «ἄλογος» καὶ «ἄσοφος»¹⁶. Σημαίνει ὅτι ὑπάρχει ὁ Λόγος καὶ ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ. Ὁ Γρηγόριος ὀνομάζει μὲ τὰ δύο ἀνωτέρω ὀνόματα τὸν Υἱὸ καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι «*ἀναρχός ἐστι καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ οὐδέποτε χωρίζεται αὐτοῦ*»¹⁷. Κατὰ τὸν ἴδιο, ἀλλὰ μὲ ἄρρητο τρόπο, λειτουργεῖ καὶ ἡ σχέση τοῦ Πατρὸς μὲ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στὴν ὁμοουσιότητα τῶν θείων προσώπων: «*Ἐν γοῦν τὰ τρία καὶ τὰ τρία ἓν*»¹⁸.

12. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 2, σ. 149.

13. Βλ. Σπ. Βρυώνης, *ὁ.π.*, σ. 320. Ἐπισημαίνουμε ὅτι ὁ βίαιος προσηλυτισμὸς δὲν ἦταν ἀσήμαντο φαινόμενο.

14. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 5, σ. 151.

15. Κεφάλαια ἑκατὸν πενήκοντα, 21, (ἔκδ) Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, τ. Ε', σ. 46.

16. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 5, σ. 151. Πρβλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα* 2, 2, PG 26, 609B: «*Οὔτε τὸν Θεὸν χωρὶς Λόγου, ἵνα μὴ ἄσοφος, καὶ ἄλογος, καὶ ἀφεγγῆς ἦ ὁ Θεός*».

17. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 5, σ. 152.

18. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 6, σ. 152.

Θέλοντας ο Άγιος να δείξει στους Χιόνες το πραγματικό του ισχυρισμού του, χρησιμοποιεί το προσφιλές παράδειγμα του ήλιου. Όπως το απαύγασμα και η ακτίνα διακρίνονται από τον ήλιο, έχοντας όμως την ίδια ουσία, το ίδιο σχήμα αναλογικά λειτουργεί και στον χώρο της αγίας Τριάδας: ο Υιός γεννᾶται, το Άγιο Πνεῦμα ἐκπορεύεται, ἀλλὰ ἡ οὐσία εἶναι κοινή. Στὴ συνέχεια τονίζει τὸ ἄκτιστο τοῦ Λόγου καὶ τὸ συνδέει μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Πατρὸς: «Ἄκτιστος δὲ ὢν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, πῶς οὐχὶ Θεός; Μόνος γὰρ ὁ Θεὸς ἄκτιστός ἐστιν»¹⁹. Διαφοροποιεῖται ἐδῶ ξεκάθαρα ὁ Υἱὸς ἀπὸ τὰ κτιστὰ ὄντα, ἐπειδὴ εἶναι ἄκτιστος, ἄρα καὶ ἀναρχος. Γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ χωριστὰ ἀπὸ τὸν Πατέρα.

Φαίνεται ὅτι κάποιοι παριστάμενοι μουσουλμάνοι ὁμολόγησαν πίστη στὸν Τριαδικὸ Θεό, ἀφοῦ εἶπαν: «Ταῦτα ἃ λέγεις ἀληθῆ εἰσι καὶ οὐκ ἔνι δυνατόν ἄλλως ἔχειν», καὶ ἀμέσως μετὰ ὁμολόγησαν: «Οὕτως ἐδείχθη καὶ οὕτως ἔχει τὸ ἀληθές καὶ οὕτω στέργομεν καὶ ἡμεῖς»²⁰. Τότε ἡ συζήτηση θερμάνθηκε περισσότερο. Τὸ ἐρώτημα τῶν Χιόνων ἀναφερόταν στὸν χῶρο τῆς Χριστολογίας: «Πῶς τὸν Χριστὸν λέγετε Θεόν, ἄνθρωπον ὄντα καὶ γεννηθέντα ὡς ἄνθρωπον;»²¹. Ἡ ἀπόκριση τοῦ Παλαμᾶ ἐστιάζεται στὴ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ: «Οὐδὲν οὖν Θεοῦ ἔργον, ὃ μὴ καὶ τὴν δικαιοσύνην ἔχη μεθ' ἑαυτοῦ»²². Ἀφετηρία εἶναι ἡ διδασκαλία γιὰ τὴ δημιουργία καὶ τὴν πτώση τῶν προπατόρων. Μὲ τὴ διάπραξη τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ὁ ἄνθρωπος «ἐκὼν ὑπακούσας ὑπετάγη τῷ διαβόλῳ [...] καὶ θανάτῳ δικαίως κατεδικάσθη»²³, μὴ δυνάμενος νὰ κατορθώσει τὸν προορισμὸ πρὸς τὰ ἀγαθὰ ἔργα, δηλαδὴ τὴ θέωση. «Διὰ τοῦτο ὁ μόνος ἀναμάρτητος Λόγος τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γίνεται καὶ ἐκ παρθένου γεννᾶται»²⁴. Ἔτσι, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ γίνεται ἄνθρωπος καὶ ἀναλαμβάνει τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας.

19. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 7, σ. 154.

20. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 9, σ. 156.

21. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 10, σ. 156. Ἡ ἄρνηση τῆς θεότητας τοῦ Χριστοῦ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν πρῶτο διάλογο.

22. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 10, σ. 156.

23. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 10, σ. 157.

24. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 11, σ. 157. Βλ. καὶ Κεφάλαια ἑκατὸν πενήκοντα, 52, τ. Ε', σ. 66: «ἀναπαλαίσασθαι δυναθῆναι τὴν τῶν προπατόρων ἐκείνην ἥτταν καὶ τῆς τοῦ γένους θεραπεῦσαι τὸ τραῦμα».

Τὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ ἤθελε ὁ ἅγιος Γρηγόριος νὰ τὸ στηρίξει σὲ μαρτυρίες τῶν προφητῶν, ἀλλὰ οἱ Τοῦρκοι, θορυβῶντας, τὸν ρώτησαν: «Πῶς λέγεις ὅτι ἐγεννήθη ὁ Θεὸς καὶ ἐχώρησεν αὐτὸν μήτρα γυναικός, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἀλλ' εἶπε μόνον ὁ Θεός, καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Χριστός;». Αὐτὸς εἶπε: «Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς σῶμα μέγα [...] ἀλλὰ ἀσώματος ὢν, καὶ πανταχοῦ δύναται εἶναι καὶ ὑπὲρ πᾶν καὶ ἐν ἐνί»²⁵. Ἀντιπαραβάλλει ἐδῶ τὴ διαφορὰ οὐσίας Θεοῦ καὶ κόσμου, γιὰ νὰ δείξει στοὺς μωαμεθανοὺς ὅτι στὸν χῶρο τῆς θεότητος δὲν ὑπάρχουν ἀνθρώπινες λειτουργίες καὶ σχήματα. Παρὰ ταῦτα οἱ ἀντίδικοι συνέχισαν νὰ ἐπιμένουν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι κτίσμα: «[οἱ Χιόνες] ἔλεγον ὅτι· εἶπεν ὁ Θεός, καὶ ἐγένετο ὁ Χριστός». Τὸ ἐπιχείρημα τώρα τοῦ ἀγιορείτη ἀγίου ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἐφόσον ὁ Χριστὸς εἶναι Λόγος, τότε πῶς γίνεται ἀπὸ ἄλλο Λόγο, ἐφόσον στὴν ἀρχὴ συμφωνήσατε ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει συνάναρχο του Λόγο καὶ Πνεῦμα;»²⁶, φέρνοντάς τους σὲ ἀντίθεση μὲ ὅσα νωρίτερα εἶχαν συμφωνήσει στὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Ἁγίου περὶ τοῦ συνάναρχου τοῦ Υἱοῦ μὲ τὸν Πατέρα, ὅταν ἔλεγαν «ταῦτα ἃ λέγεις ἀληθῆ εἰσι καὶ οὐκ ἐνὶ δυνατὸν ἄλλως ἔχειν»²⁷. Ἐπιπλέον, χρησιμοποίησε ἓνα παραστατικὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸ φυσικὸ περιβάλλον: πῆρε μία πέτρα, λέγοντας ὅτι, ἐφόσον ἔγινε καὶ αὐτὴ μὲ τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ, τότε εἶναι καὶ αὐτὴ Λόγος Θεοῦ καὶ Πνεῦμα. Εἶναι φανερὸ ὅτι προσπαθεῖ νὰ καταδείξει τὴν ἀστοχία τῶν Τοῦρκων. Δὲν συμβαίνει ὅμως κάτι τέτοιο. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι συναίτιος μὲ τὸν Πατέρα, ἐνῶ ἀργότερα προσέλαβε στὸ πρόσωπό του καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση.

Ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ἐμίρη προφανῶς γνωρίζοντας τὸ περιεχόμενον τοῦ πρώτου διαλόγου μὲ τὸν Ἰσμαήλ, ἐπανεφερε τὸ θέμα τοῦ Μωάμεθ. Ἐρωτᾷ λοιπόν: «Ὑμεῖς δὲ οὐδέ δεχέσθε τὸν προφήτην ἡμῶν, οὐδὲ ἀγαπᾶτε αὐτόν;». Ἡ ἀπάντησις τοῦ Γρηγορίου εἶναι πιὸ ὀλοκληρωμένη, σὲ σχέση μὲ αὐτὴ πού ἔδωσε στὸν Ἰσμαήλ, ἀφοῦ «ὄ μὴ πιστεύων τοῖς τοῦ διδασκάλου λόγοις οὐ δύναται ἀγαπᾶσαι τὸν διδάσκαλον· διὰ τοῦτο οὐκ ἀγαπῶμεν ἡμεῖς τὸν Μεχοῦμετ»²⁸. Προσθέτει μάλιστα καὶ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου (Ἰω. 5, 43) νὰ μὴν δεχθοῦν κανέναν ἄλλον (ὡς Μεσσία)

25. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 12, σσ. 158-159.

26. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 12, σ. 159.

27. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 9, σ. 155.

28. Διάλεξις πρὸς Χιόνας, 13, σ. 161.

πρὸ τῆς δικῆς του δεύτερης παρουσίας, ἐνῶ, ὅσοι δὲν πίστεψαν, θὰ δεχθοῦν ἄλλον στὸ ὄνομά του. Εἶναι σαφὴς ἐδῶ ὁ ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ ὅτι ὁ Μωάμεθ ἦταν αὐτόκλητος μάρτυς τοῦ ἑαυτοῦ του.

Ἐπιτυχέστερη εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Παλαμᾶ στὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν μὴ τήρηση τῆς περιτομῆς ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν. Λέγει στοὺς Χιόνες ὅτι, ἐφόσον ἐδόθη ἀπὸ τὸν Θεὸ στοὺς Ἑβραίους καὶ ἡ τήρηση τοῦ Σαββάτου, τὸ ἐβραϊκὸ Πάσχα καὶ οἱ θυσίαι, τότε «*πῶς ὑμεῖς οὐδὲν τούτων στέργετε, οὐδὲ ποιεῖτε αὐτά;*»²⁹. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς χρήσης τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς ὑποστηρίζει ὅτι ἡ προσκύνηση δὲν σημαίνει θεοποίηση. Φέρνει μάλιστα ὡς παράδειγμα τὶς σχέσεις μεταξὺ φίλων. Ἡ ἀπαγόρευση τοῦ Μωυσῆ εἶχε στόχο νὰ νουθετήσῃ τὸν λαὸ γιὰ νὰ μὴ λατρεύσῃ τὰ ὁμοιώματα καὶ τὶς εἰκόνες ὡς θεοῦ. Ὁ σκοπὸς τῆς χρήσης τῶν εἰκόνων εἶναι ἡ ἀναγωγή μας στὴ δόξα τοῦ Θεοῦ³⁰.

Ἡ συζήτηση ἔλαβε τέλος ἐδῶ. Οἱ Τοῦρκοι ἔμειναν ἔκπληκτοι, μόλις διαβεβαιώθηκαν γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν λόγων τοῦ Παλαμᾶ καὶ τὸν χαιρέτησαν μὲ σεβασμὸ καθὼς ἀποχωροῦσαν. Ἀντίθετα, ἕνας Χιόνης τὸν ἔβρισε καὶ τὸν χτύπησε στὸ πρόσωπο. Αὐτὴ ἡ κίνηση δείχνει ὅτι ἕνας προσήλυτος εἶναι πιὸ φανατικὸς ἀπὸ ἕναν κανονικὸ Μουσουλμάνο, ἐνῶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὑπέμεινε μὲ καρτερία τὶς ὕβρεις καὶ τὶς ἐπιθέσεις τῶν ἀλλοπίστων, ὅπως καὶ τόσοι μάρτυρες τῆς ἐποχῆς.

Ἡ συζήτηση μὲ τὸν τασιμάνη

Ἀπὸ τὴ Νικομήδεια οἱ Τοῦρκοι μετέφεραν τὸν αἰχμάλωτο ἐπίσκοπο στὴ Νίκαια, ὅπου τὸν ἐγκατέστησαν μόνο του στὴν Ἱερὰ Μονὴ Ὑακίνθου, διότι τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς συνοδείας του εἶχαν ἀπελευθερωθεῖ. Κάποια μέρα, κατὰ τὴ διάρκεια ἐνὸς περιπάτου, συνέπεσε νὰ κηδεύουν οἱ μουσουλμάνοι κάποιον ὁμόπιστό τους καὶ ὁ Γρηγόριος παρακολού-

29. *Διάλεξις πρὸς Χιόνας*, 15, σ. 162. Βλ. ΙΩ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 98, PG 94, 1213D: «Ὁ γὰρ περιτεμνόμενος χρεωστεῖ ὄλον τὸν νόμον τηρεῖσαι».

30. *Διάλεξις πρὸς Χιόνας*, 15, σ. 164: «Ἐπαινοῦμεν καὶ ἡμεῖς αὐτά, ἀλλ' ἀναγομεθα δι' αὐτῶν εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ».

θησε τὰ τελούμενα. Κατὰ τὴν ἐπιστροφή, συναντήθηκε στὴν πύλη τῆς πόλης μὲ ἕναν τασιμάνη, δηλαδή ἕνα θρησκευτικὸ λειτουργό. Ὁ Ἅγιος πῆρε μόνος του τὴν πρωτοβουλία, ἐξ ἀφορμῆς τῶν μουσουλμανικῶν νεκρικῶν ἐθίμων, γιὰ θεολογικὴ συζήτηση μὲ τὸν τασιμάνη. Ἐδῶ κρίθηκε ἀπαραίτητη ἡ παρουσία διερμηνέα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς δύο προηγούμενες διαλέξεις, οἱ ὁποῖες ἔγιναν στὰ ἑλληνικά³¹.

Ἀφοῦ βρέθηκε διερμηνέας, ξεκίνησε καὶ ὁ τρίτος διάλογος, μὲ τὸν Παλαμᾶ νὰ παρατηρεῖ ὅτι οἱ εὐχὲς τῶν μωαμεθανῶν θὰ ἔπρεπε νὰ παραπέμπονται πρὸς τὸν Ἰησοῦ Χριστό, ἐφόσον, ὅπως καὶ οἱ ἴδιοι πιστεύουν, θὰ ἔλθει ξανά ὡς κριτῆς. Αὐτὸν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπικαλοῦνται ὡς Θεό, διότι εἶναι ἀδιαίρετος ἀπὸ τὸν Πατέρα. Ὅταν ὁ τασιμάνης δυσανασχέτησε καὶ ἀνέπτυξε τὶς δικές του θέσεις, παράλληλα ἄρχισαν νὰ συγκεντρώνονται πολλοὶ Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι, γιὰ νὰ ἀκούσουν τὴ συζήτηση. Εἶπε ὅτι οἱ μουσουλμάνοι δέχονται τοὺς προφήτες καὶ τὸν Χριστό, πιστεύουν μάλιστα ὅτι τὸ Εὐαγγέλιο κατῆλθε ἐξ οὐρανοῦ. Στρεφόμενος πρὸς τὸν ἅγιο Γρηγόριο, ρώτησε: «*Υμεῖς δὲ οὐδέχετε τὸν ἡμέτερον προφήτην, οὐδὲ πιστεύετε τῷ τούτου βιβλίῳ, ἐξ οὐρανοῦ καὶ αὐτῷ καταβάντι*»³². Στὴν ἀπάντησή του ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι παλαιότατη συνήθεια νὰ μὴ δεχόμεστε τίποτα ὡς ἀληθές, χωρὶς τὶς σχετικὲς μαρτυρίες. Οἱ μαρτυρίες εἶναι δύο εἰδῶν· ἡ μία εἶναι τὰ ἴδια τὰ ἔργα καὶ τὰ πράγματα. Ἡ ἄλλη εἶναι οἱ ἀναφορὲς ἀπὸ ἀξιόπιστα πρόσωπα. Μὲ αὐτὸ τὸ δεδομένο ὁ Παλαμᾶς ἀναφέρει τὸν Μωυσῆ καὶ σχετικὲς μαρτυρίες περὶ τοῦ προσώπου του μέσα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Χριστό, ὁ ὁποῖος «*μετὰ τῶν ἐξαισίων ὧν εἰργάσατο πολλῶν καὶ μεγάλων, καὶ παρ' αὐτοῦ Μωσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν μαρτυρεῖται*»³³. Δὲν ἰσχύει ὁμοίως τὸ

31. Τὸ περιεχόμενο βρίσκεται στὴν «*Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν*» καὶ στὴν «*Ἐπιστολὴ "ὄτε ἔάλω"*». Ἡ δευτέρη εἶναι ἀντίγραφο τοῦ δευτέρου μέρους τῆς πρώτης ἐπιστολῆς. Τὸ ἀντίγραφο ἀποδίδει κατὰ λέξη τὸ περιεχόμενο τοῦ πρωτοτύπου, μὲ ἐλαφρὲς τροποποιήσεις. Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὸ κείμενο τῆς «*Ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν*».

32. *Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν*, 23, σ. 134. Βλ. καὶ *Διάλεξις πρὸς Χιόνας*, 13, σ. 161: «*Υμεῖς δὲ οὐδέχετε τὸν προφήτην ἡμῶν, οὐδὲ ἀγαπάτε αὐτόν*».

33. *Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν*, 24, σσ. 134-135.

ίδιο για τον Μωάμεθ, ο οποίος ούτε μνημονεύεται από τους προφήτες ούτε έκανε κάποιο θαύμα αξιόλογο.

Ο τασιμάνης προέβαλλε τότε το γνωστό έπιχείρημα τής διαγραφής τών αντίστοιχων μαρτυριών από τους χριστιανούς, λέγοντας: «*Έν τῷ εὐαγγελίῳ γεγραμένον ἦν περὶ τοῦ Μωάμεθ, καὶ ὑμεῖς ἐξεκόψατε τοῦτο*»³⁴. Ὡς επιπρόσθετη ἀπόδειξη τής θεϊκῆς ἀποδοχῆς τοῦ Μωάμεθ ἔθεσε τὶς νίκες ποὺ τοῦ χαρίζει ὁ Θεὸς ἐναντίον τών ἄλλων ἔθνων. Τὸ ἀναμφισβήτητο γεγονός τοῦ θριάμβου τών μουσουλμανικῶν στρατῶν στὴν Ἀνατολὴ πρόβαλαν ἐπανειλημμένα οἱ Τοῦρκοι, ὡς τὸ πιὸ πειστικὸ ἐπιχείρημα τής ἀνωτερότητας τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ὅταν καταπιάνονταν μὲ συζητήσεις θρησκευτικῆς πολεμικῆς³⁵. Μὲ τὴ σειρά του ὁ Παλαμᾶς καταρρίπτει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ τασιμάνη. Καταρχὰς στὸ Εὐαγγέλιο δὲν ἀποκόπηκε οὔτε τροποποιήθηκε τὸ παραμικρὸ, διότι ὑπάρχουν φρικτὲς ἐντολὲς ὅτι ὅποιος τολμήσει νὰ σβήσει ἢ νὰ ἀλλοιώσει κάτι, ἀποκόπτεται τελικὰ ἀπὸ τὸν Χριστό³⁶. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο κανεὶς χριστιανὸς δὲν θὰ ἄλλαζε τὰ θεοχάρακτα λόγια τοῦ Χριστοῦ. Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει. Στὸ Εὐαγγέλιο ὑπάρχουν διδασκαλίες ἀντίθετες μὲ αὐτὲς τοῦ Μωάμεθ, ὅπως ἀπουσιάζουν καὶ οἱ προφητεῖες γιὰ τὸ πρόσωπό του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τής συζήτησης, ὁ ἁγιορείτης Ἅγιος παρέθεσε βιβλικὲς μαρτυρίες, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἔλευση ψευδοπροφητῶν, πρὶν τὴ Δευτέρα Παρουσία (Μθ. 24, 5· Μρ. 13, 6· Ακ. 21, 8· Ἰω. 4, 1), ὥστε νὰ καταδείξει τὸν ρόλο τοῦ Μωάμεθ.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Μωάμεθ προχώρησε ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ μέχρι τὴ Δύση. Οἱ νίκες του, εἶπε ὁ ἅγιος Γρηγόριος, εἶναι γεγονόσ. Ὅμως οἰκοδομήθηκαν πάνω στὴν αἱματοχυσία, τὶς ἀρπαγὲς καὶ τὸν ἐξανδραποδισμό. Καὶ τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀγαθὸ Θεό³⁷. Χαρακτηριστικὰ σημειώνει: «*Ὁὐ μόνον αὐτοὶ τὰ τοιαῦτα πράττουσιν, ἀλλ' ὡ τῆς παρανοίας, καὶ τὸν Θεὸν συνευδοκεῖν τούτοις*

34. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 24, σ. 135.

35. Σπ. Βρυώνης, Παρακμή, σ. 387.

36. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 25, σ. 135.

37. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 28, σ. 137: «[Ὁ Μωάμεθ] μέχρι καὶ δύσεως ἡλίου διῆλθε νικῶν, ἀλλὰ πολέμῳ καὶ μαχαίρῳ καὶ λεηλασίαις καὶ ἀνδραποδισμοῖς καὶ ἀνδροκτασίαις».

οίχονται»³⁸. Ἡ πολεμικὴ βία, συνεχίζει ὁ ἴδιος, δὲν εἶναι ἐφεύρημα τοῦ Μωάμεθ. Ἡ διαφορὰ τους ὁμως ἀπὸ τὸν Μωάμεθ εἶναι ὅτι σ' αὐτοὺς κανένας δὲν ἐμπιστεύθηκε τὴν ψυχὴ του. Ὁ Παλαμᾶς, μὲ λίγα λόγια, ὑπονομεύει τὴ μεταφυσικὴ δικαίωση τῆς ἰσχύος.

Αὐτὴ ἡ θαρραλέα ἀπάντηση τοῦ Παλαμᾶ ἐξόργισε τοὺς Τούρκους σὲ τέτοιο βαθμὸ, ποὺ οἱ παριστάμενοι χριστιανοὶ τὸν προέτρεψαν νὰ μετριάσει τοὺς λόγους του. Μὲ τὴ δημιουργία συναινετικῆς ἀτμόσφαιρας, ἕνας Τοῦρκος εἶπε ὅτι θὰ ἔλθει κάποτε καιρὸς, ποὺ θὰ ἐπέλθει συμφωνία ἀνάμεσα στὶς δύο πλευρές. Μὲ τὴ διαπίστωση αὐτὴ συμφώνησε καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος, δίδοντας τόπο στὴν ὀργὴ τῶν Τούρκων. Οἱ ἀνθρώπινες συγκρούσεις εἶναι ἀθλιότητα ποὺ ἀνήκει στὶς ἐκκρεμότητες τῆς ἱστορίας, ὅσο δηλαδὴ ἀκόμα δὲν ἔχουν μεσολαβῆσει τὰ ἔσχατα. Γι' αὐτὸ διευκρίνισε ὅτι ἡ συμφωνία χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων θὰ πραγματοποιηθεῖ, ὄχι σὲ κάποια μελλοντικὴ περίοδο τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ σὲ ὑπεριστορικὸ ἐπίπεδο, μετὰ τὴ Δευτέρα παρουσία τοῦ Κυρίου καὶ τὴ μέλλουσα κρίση³⁹. Τὰ ἔσχατα ὀφείλουν νὰ ἐμπνεύουν τὴν ἱστορικὴ ὄδευση, δὲν πρέπει ὁμως νὰ ἐμπνεύσουν ἕναν ἐνδοϊστορικὸ ὀλοκληρωτισμὸ. Εἶναι πολὺ σημαντικὸ ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀποδέχθηκε τὴν ἀνάγκη διαλόγου μὲ τοὺς ἀλλοδόξους καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμία προσέγγισης, μὲ τὴν ἐπίγνωση ὅτι ἡ πλήρης κυριαρχία τοῦ Χριστοῦ, γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ἡ Γραφή (στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ὅλα τὰ ἐπουράνια, τὰ ἐπίγεια καὶ τὰ ὑποχθόνια θὰ προσκυνήσουν: *Φιλιπ.* 2, 10), δὲν εἶναι ἕνα καθεστῶς ποὺ θὰ ἐπιβληθεῖ μέσα στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, ἀλλὰ θὰ πραγματοποιηθεῖ στὴ δεύτερη ἔλευση τοῦ Χριστοῦ. Ἐδῶ ἔλαβε τέλος καὶ ὁ τρίτος θρησκευτικὸς διάλογος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ μὲ τοὺς μουσουλμάνους. Πῶς θὰ γίνεῖ ἡ τελικὴ κάμψη τοῦ ἀνθρώπινου γόνατος ἐνώπιον τοῦ Χριστοῦ, ὁ Παλαμᾶς δὲν τὸ διευκρινίζει, καὶ ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων ποὺ δὲν ἔχουν γνωρίσει ὀλωσδιόλου τὴν Ἐκκλησία ἢ δὲν τὴν ἔχουν γνωρίσει ἀληθινά.

38. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 8, σ. 125.

39. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, 29, σ. 138: «Συνεθέμην γὰρ μνησθεὶς τῆς τοῦ ἀποστόλου φωνῆς, ὅτι ἐπὶ “τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς”. τοῦτο δ' ἔσται πάντως ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ».

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΜΩΥΣΗΣ

Χριστόδουλου Βασιλειάδη
Δρ. Θεολογίας - Μουσικολόγου

Ο Μωυσής καταγόταν από τη φυλή Λευί, και γεννήθηκε στην Αίγυπτο. Η κόρη του Φαραώ τον περισυνέλεξε από την όχθη του ποταμού Νείλου, όπου τον είχε τοποθετήσει η μητέρα του για να τον γλυτώσει από τον θάνατο, ο οποίος επιβλήθηκε στα αρσενικά παιδιά των Ισραηλιτών· τον υιοθέτησε και του έδωσε το όνομα Μωυσής¹. Όπως αναφέρει ο πρωτομάρτυρας και αρχιδιάκονος Στέφανος «*καὶ ἐπαιδευθὴ Μωυσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, ἣν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις*». Ο Μωυσής δηλαδή μορφώθηκε και γνώρισε όλη τή σοφία τῶν Αἰγυπτίων και κατέστη δυνατὸς τόσο σὲ λόγους συνετοῦς ὅσο και σὲ δράση κοινωφελῆ για τὴν Αἴγυπτο².

Κάποτε, ὅταν ὁ Μωυσής εἶδε ἓνα Αἰγύπτιο νὰ κτυπᾷ ἓνα Ἑβραῖο, τὸν σκότωσε³. Ἐξ αἰτίας αὐτοῦ, ἀναγκάστηκε νὰ φύγει ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο και νὰ καταφύγει στὴ γῆ Μαδιάμ. Ἐκεῖ παντρεύτηκε τὴν Σεπφώρα, κόρη τοῦ ἱερέα Ἰοθόρ. Στὸ ὄρος Χωρήβ, πέραν ἀπὸ τὴν ἔρημο, ὁ Μωυσής εἶδε μιὰ βάτο, ἢ ὁποία φλεγόταν, ἀλλὰ δὲν κατακαιόταν. Ἄκουσε δὲ τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τὴ βάτο και νὰ τοῦ λέγει ὅτι ἦλθε ἡ ὥρα νὰ ἐλευθερωθεῖ ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαὸς ἀπὸ τὴ δουλεία τῶν Αἰγυπτίων⁴. Ἡ βάτος ἢ φλεγόμενη, ἀλλὰ μὴ κατακαιομένη, συμβολίζει τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο, ἢ ὁποία κατὰ ἓνα θαυμαστὸ τρόπο κυοφόρησε τὸ δεῦτερο Πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος, τὸν Κύριο ἡμῶν

1. Μωυσής στα ἑβραϊκά σημαίνει «*αὐτὸς ποὺ σώθηκε ἀπὸ νερά*». Μιὰ ἄλλη ἑρμηνεία τῆς λέξεως εἶναι ὅτι αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸ Mos, ποὺ σημαίνει «*γιός*».

2. Βλ. Πρξ. 7, 22.

3. Βλ. Ἔξ. 2, 12.

4. Β. Ἔξ. 3, 1 κ. ἐξ.

Ἰησοῦ Χριστοῦ¹.

Ἀκολούθως ὁ Μωυσῆς πῆγε στὴν Αἴγυπτο, ὅπου, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ του Ἀαρών, καὶ μετὰ ἀπὸ δέκα πληγές, τὶς ὁποῖες ἐπέφερε ὁ Θεὸς στοὺς Αἰγυπτίους, ἐλευθέρωσε τοὺς Ἑβραῖους ἀπὸ τὴ δουλεία τῶν Αἰγυπτίων. Μετὰ ἀπὸ τὴ δέκατη πληγὴ οἱ Ἑβραῖοι διάβηκαν τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα, ἀφοῦ ὁ Μωυσῆς, κάνοντας τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ, διαχώρισε τὰ νερὰ τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας². Τότε ὅλοι οἱ Ἰσραηλῖτες, ὁ Μωυσῆς καὶ ἡ Μαριάμ, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἀαρών, μαζὶ μὲ τὶς γυναῖκες ἔψαλλαν ἐπινίκιο καὶ δοξολογικὸ ὕμνο πρὸς τὸν Θεό, ὁ ὁποῖος τοὺς λύτρωσε ἀπὸ τὴ δουλεία τῶν Αἰγυπτίων: «Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται»³. Ὁ ὕμνος αὐτὸς ψάλλθηκε στὸν Θεὸ ἀπὸ δύο χορούς· ὁ ἓνας χορὸς, ὁ ἀνδρικός, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Μωυσῆ καὶ ὁ ἄλλος, ὁ γυναικεῖος χορὸς, μὲ προεξάρχουσα τὴ Μαριάμ τὴν προφήτιδα, ἀδελφὴ τοῦ Ἀαρών⁴. Σύμφωνα δὲ μὲ τὸν Μέγα Βασίλειο, ἡ Μαριάμ συμβολίζει τὴν Ἐκκλησίαν⁵.

Προχωρώντας οἱ Ἑβραῖοι μέσα στὴν ἔρημο, ἔφτασαν στὸ ὄρος Σινᾶ, ὅπου ὁ Μωυσῆς παρέλαβε τὸν *Δεκάλογο*, δηλαδὴ τὶς δέκα ἐντολές, καθὼς ἐπίσης καὶ κάποιες ἄλλες πολιτικὲς διατάξεις, τὶς ὁποῖες κατέγραψε στὸ βιβλίο τῆς Διαθήκης⁶. Ὁ Μωυσῆς μερίμνησε ἀκόμη

1. Βλ. Ἀκάθιστο Ὑμνο, στ' ὠδή, «χαίρει ἡ ἄφλεκτος βάτος».

2. Βλ. Καταβασίεις Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ, Α' ὠδή, «Σταυρὸν χαράξας Μωσῆς ἐπ' εὐθείας ράβδω, τὴν Ἐρυθρὰν διέτεμε, τῷ Ἰσραὴλ πεζεύσαντι. τὴν δὲ ἐπιστρεπτικῶς Φαραὼ τοῖς ἄρμασι κροτήσας ἤνωσε, ἐπ' εὐρους διαγράψας τὸ ἀήττητον ὄπλον...».

3. Ἐξ. 15.

4. Βλ. Ἐξ. 15, 20-21. «Λαβοῦσα δὲ Μαριάμ, ἡ προφήτις, ἡ ἀδελφὴ Ἀαρών, τὸ τύμπανον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, καὶ ἐξήλθοσαν πᾶσαι αἱ γυναῖκες ὀπίσω αὐτῆς μετὰ τυμπάνων καὶ χορῶν, ἐξήρχε δὲ αὐτῶν Μαριάμ, λέγουσα: ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται. ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριπεν εἰς θάλασσαν».

5. Βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ὁμιλία παραμυθητικὴ ἀσθενοῦντι, ΒΕΠΕΣ 57, 186: «Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία, καθάπερ Μαριάμ, ἐλευθερωθεῖσα τοῦ νοητοῦ Φαραὼ, τοῦ διαβόλου, καὶ τῆς τῶν δαιμόνων καταδυναστείας, καθάπερ Αἰγύπτιον ὄρῳσα ὑπὸ τὸ πέλαγος τῆς κολυμβήθρας τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον πνιγέντα, λαβοῦσα τὸ τύμπανον τῆς εὐχαριστίας καὶ ἐναρμόσασα τῷ ξύλῳ τοῦ σταυροῦ τὰς χορδὰς τῶν ἀρετῶν, ἀνακρουομένη βοᾷ: “ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ· ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται”».

6. Ἐξ. 19.

και για κατασκευή πρόχειρου και φορητού ιεροῦ, πού ονομάστηκε *Σκηνή τοῦ Μαρτυρίου*. Ὁ Μωυσῆς θεωρεῖται ἐπίσης ὁ συντάκτης τῆς *Πεντατεύχου*⁷. Μέσα στήν ἔρημο οἱ Ἰσραηλίτες ἔζησαν σαράντα χρόνια. Ἐκεῖ ἀντιμετώπισαν μεγάλους κινδύνους, και πολλές στερήσεις· τελικά ὁ Μωυσῆς, με τῆ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, καθῶς και τοῦ πιστοῦ του συνεργάτη, Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, κατόρθωσε νά καταλάβει τήν πέραν τοῦ Ἰορδάνου χώρα. Ὅμως, λόγω τοῦ ὅτι ὁ Μωυσῆς δυσπίστησε πρὸς τὸν Θεό, τιμωρήθηκε και αὐτός, μαζί με τὶς ἄνω τῶν εἴκοσι χρόνων γενεές, νά μὴ εἰσέλθουν στή γῆ τῶν πατέρων τους, δηλαδή στή γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Ἔτσι ὁ Μωυσῆς εἶδε ἀπὸ μακριὰ -ἀπὸ τὸ ὄρος Ναβαῦ- τῆ γῆ τῆς ἐπαγγελίας, και ἐκεῖ ἀπέθανε σὲ ἡλικία 120 ἐτῶν.

Ὁ Μωυσῆς ἔζησε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατὰ τὸν δέκατο τρίτο π.Χ. αἰῶνα, ἐπὶ Φαραῶ Ραμεσσή (1298-1232). Συνδύαζε εὐρεῖα μόρφωση, ἐμπειρία στή ζωή, βαθιὰ πίστη στὸν Θεὸ και στήν ἀποστολή τοῦ λαοῦ του, πραότητα και ταπείνωση καθῶς και χαρακτήρα ἀδαμάντινο και ἀκέραιο⁸. Στήν Παλαιὰ Διαθήκη ὁ Μωυσῆς ἀναφέρεται σὰν δοῦλος τοῦ Θεοῦ, μέγιστος προφήτης, μοναδικὸς μεσίτης πρὸς τὸν Θεὸ και νομοθέτης, καθῶς ἐπίσης ὡς ἡγαπημένος ὑπὸ Θεοῦ και ἀνθρώπων.

Στήν Καινὴ Διαθήκη ὁ προφήτης Μωυσῆς μνημονεύεται ὀγδόντα φορές. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος ἀναφέρει ὅτι ὁ Μωυσῆς εἶναι κατήγορος τῶν Ἰουδαίων, διότι δὲν πίστεψαν στὰ λόγια του. Ἐὰν πίστευαν στὸν Μωυσῆ, τότε θὰ πίστευαν και στὸν Κύριο, διότι οἱ προφητεῖες τοῦ Μωυσῆ ἀναφέρονται στὸν Κύριο⁹. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐγκωμιάζει τὴν πίστη τῶν γονέων τοῦ Μωυσῆ, οἱ ὅποιοι δὲν φοβήθηκαν τὴν προσταγή τοῦ Φαραῶ, νά θανατώνεται κάθε ἀρσενικὸ βρέφος τῶν Ἑβραίων, ἀλλὰ κράτησαν τὸ παιδί κοντά τους για τρεῖς μῆνες.

Κατὰ τὴ γνωριμία τῶν ἀποστόλων με τὸν Κύριο, ὁ Φίλιππος φαίνεται ὅτι γνώριζε καλά τὶς γραφές, διότι βρίσκει τὸν Ναθαναὴλ και τοῦ

7. Ἡ Πεντάτευχος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ πρῶτα πέντε βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης: *Γένεσις, Ἔξοδος, Λευϊτικόν, Ἀριθμοί, Δευτερονόμιον*.

8. Βλ. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗ, *Μωϋσῆς, ΘΗΕ 9* (1966), στ. 283-284.

9. Βλ. *Ἰω. 5, 46*.

λέγει ὅτι ἐκεῖνον γιὰ τὸν ὅποιο ἔγραψε ὁ Μωυσῆς στὸν νόμο καὶ τὸν ὅποιο προανήγγειλαν οἱ προφῆτες τὸν βρήκαμε καὶ εἶναι ὁ Ἰησοῦς ὁ γιὸς τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆ Ναζαρέτ¹⁰.

Στὴ μεταμόρφωση τοῦ Κυρίου ἐμφανίζονται ὁ προφήτης Μωυσῆς καὶ ὁ προφήτης Ἠλίας καὶ συνομιλοῦν μαζί του. Ὁ Πέτρος μάλιστα φαίνεται ὅτι ἀναγνωρίζει τοὺς δύο προφῆτες, διότι προτείνει στὸν Κύριο νὰ φτιάξουν ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαβὼρ τρεῖς σκηνές, μία γιὰ τὸν Κύριο, μία γιὰ τὸν Μωυσῆ καὶ μία γιὰ τὸν Ἠλία¹¹. Ὁ πρωτομάρτυς καὶ ἀρχιδιάκονος Στέφανος ἀναφέρει, μεταξὺ ἄλλων, στὴν ἀπολογία του στὸ συνέδριο τῶν ἀρχιερέων, ὅτι ὁ Μωυσῆς ἦταν δυνατὸς «ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις», δηλαδὴ ἦταν δυνατὸς σὲ λόγους συνेतούς, καθὼς καὶ σὲ δράση κοινωφελῆ γιὰ τὴν Αἴγυπτο¹².

Στὴν ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου, καὶ συγκεκριμένα στὸν Κανόνα, οἱ πρῶτες δύο ᾠδὲς εἶναι ποιήματα τοῦ προφήτη Μωυσῆ. Στὴν ἡ΄ ᾠδὴ τοῦ Κανόνα τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο, ὁ ὕμνωδὸς ἀναφέρει ὅτι ὁ Μωυσῆς κατενόησε τὸ μεγάλο μυστήριο τοῦ τόκου τῆς Θεοτόκου διὰ μέσου τῆς βάτου, ἡ ὁποία καιγόταν ἀλλὰ δὲν καταφλεγόταν.

Ἡ μνήμη τοῦ θεόπτη Μωυσῆ τιμᾶται στίς 4 Σεπτεμβρίου, καθὼς ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν Κυριακὴ τῶν Προπατόρων.

10. Βλ. Ἰω. 1, 46.

11. Βλ. Μθ. 17, 1 κ. ἐξ.

12. Βλ. Πρξ. 7, 1 κ. ἐξ.

ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ: ΑΓΑΠΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ ΚΑΙ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Όλυμπίας Μητσιάδου
Φιλολόγου

Ίδιαίτερα σημαντική υπήρξε η λογοτεχνική παραγωγή τῶν Ἑπτανήσων πού ἄρχισε στὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰώνα, κορυφώθηκε στὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς τοῦ Σολωμοῦ καὶ συνεχίστηκε ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 20^{ου} αἰώνα. Δύο κοινὰ βασικά χαρακτηριστικά τῶν ποιητῶν τῆς Ἑπτανησιακῆς σχολῆς, ὅπως εἶχε ἤδη ἐπισημάνει ὁ Παλαμᾶς, εἶναι ἡ λατρεία γιὰ τὴν πατρίδα καὶ ἡ λατρεία γιὰ τὴ θρησκεία.

Τὴν Ἑπτανησιακὴ Σχολὴ τὴν ἐγκαινιάζουν ὀρισμένοι ποιητὲς πού ἐξῆσαν κυρίως στὴ Ζάκυνθο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα. Παίρνοντας τὸν Σολωμὸ ὡς κέντρο, τοὺς ποιητὲς αὐτοὺς τοὺς ὀνομάζουμε προσολωμικούς. Ὁ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸς ἀπὸ τοὺς προσολωμικούς ποιητὲς εἶναι ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος (1754-1819). Φλογερὸς πατριώτης, δημοκρατικὸς, δάσκαλος τοῦ Φόσκολου καὶ ἴσως τοῦ Σολωμοῦ, μνημένος στὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία, μὲ φιλελεύθερες ἰδέες, στάθηκε τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Ρήγα στὰ Ἑπτάνησα. Πίστευε ὅτι ὁ Μέγας Ναπολέων θὰ βοηθοῦσε τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀποτινάξει τὸν τουρκικὸ ζυγὸ καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἕνα νέο, μεγάλο καὶ ἐλεύθερο κράτος:

*«Ὅθεν εἶσθε τῶν Ἑλλήνων
παλαιὰ ἀνδρειωμένα
κόκκαλα ἐσκορπισμένα,
λάβετε τώρα πνοήν.*

*Στὲς φωνές τῆς σάλπιγγός μου,
ὦχ τὸ μνήμα ἀνασταθεῖτε,
καὶ τὸ Γένος σας νὰ ἰδεῖτε,
εἰς τὴν πρώτην του τομῆν».*

Ίδεολογικὸς ἀντίπαλός του ὁ Νικόλαος Κουτούζης (1746-1813;), ποιητὴς μὲ σατιρικὴ φλέβα, ἀγιογράφος καὶ ἀργότερα κληρικὸς.

Οἱ προσολωμικοὶ μὲ τὸ ἔργο τους ἐτοίμασαν τὸ ἔδαφος γιὰ νὰ ἐμφανιστοῦν ἀργότερα, στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, δύο κορυφαῖες ποιητικὲς φυσιογνωμίες, ὅχι μόνο τῆς Ἑπτανησιακῆς, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρης τῆς νεοελληνικῆς ποίησης: Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς (1798-1857) καὶ ὁ Ἄν-

δρέας Κάλβος (1792-1869). Και οι δύο έμπνέονται από τον αγώνα της Έθνεγερσίας.

Η αγάπη του Σολωμοῦ για την πατρίδα και τη θρησκεία είναι διάχυτη στο μοναδικό ποιητικό του έργο. Στον *Ύμνον εις την Έλευθερίαν*, απευθυνόμενος στην Έλευθερία στις *στροφές 88-92*, γράφει:

*«Πῆγες εἰς τὸ Μεσολόγγι
τὴν ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ,
μέρα ποὺ ἄνθισαν οἱ λόγγοι
γιὰ τὸ τέκνο τοῦ Θεοῦ.*

*Σοῦλθε ἐμπρὸς λαμποκοπώντας
ἢ Θρησκεία μ' ἓνα σταυρό,
καὶ τὸ δάκτυλο κινώντας
ὅπου ἀνεῖ τὸν οὐρανό,*

*«Σ' αὐτό, ἐφώναξε, τὸ χῶμα
στάσου ὀλόρθη, Έλευθεριά!»*

*καὶ φιλώντας σου τὸ στόμα
μπαίνει μὲς στὴν ἐκκλησιά.*

*Εἰς τὴν τράπεζα σιμώνει,
καὶ τὸ σύγγεφο τὸ ἀχνὸ
γύρω γύρω τῆς πυκνώνει
ποὺ σκορπάει τὸ θυμιατό.*

*Ἀγρικαίει τὴν ψαλμωδία
ὅπου ἐδίδαξεν αὐτή·
βλέπει τὴ φωταγωγία
στοὺς ἀγίους ἐμπρὸς χυτή».*

Στον *Κρητικό* ὁ Σολωμός παρουσιάζει τὸν ἥρωα-ναυαγό, ὁ ὁποῖος μέσα στη θάλασσα προσπαθεῖ νὰ σώσει τὴν ἀγαπημένη του καὶ νὰ σωθεῖ, νὰ ὁραματίζεται τὴν Ἐσχατὴ Κρίση ὅπου προσδοκᾷ νὰ ξανασιμίζει μαζί της:

*«(Λάλησε, Σάλπιγγα! κι ἐγὼ τὸ σάβανο τινάζω,
καὶ σχίζω δρόμο καὶ τσ' ἀχνούς ἀναστημένους κράζω:
"Μὴν εἶδετε τὴν ὀμορφιά ποὺ τὴν Κοιλιάδα ἀγιάζει;
Πέστε, νὰ ἰδεῖτε τὸ καλὸ ἐσεῖς κι ὅ,τι σᾶς μοιάζει.
Καπνὸς δὲ μένει ἀπὸ τὴ γῆ· νιὸς οὐρανὸς ἐγίνη·
Σὰν πρῶτα ἐγὼ τὴν ἀγαπῶ καὶ θὰ κριθῶ μ' αὐτήνη".
— Ψηλὰ τὴν εἶδαμε πρῶτὶ· τῆς τρέμαν τὰ λουλούδια,
στὴ θύρα τῆς Παράδεισος ποὺ ἐβγήκε μὲ τραγούδια».*

Στοὺς *Έλεύτερους Πολιορκημένους* ὁ Σολωμός ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν αγῶνα τῶν Μεσολογγιτῶν ἐναντὶα στοὺς Τούρκους κατὰ τὴ δεύτερη πολιορκία τοῦ Μεσολογγιοῦ τὸ 1825-1826 καὶ τὴν ἥρωικὴ Ἐξοδό τους. Οἱ Μεσολογγίτες, ὅσο πιὸ πολλὲς δυσκολίες ἀντιμετωπίζουν, τόσο πιὸ μεγάλη ἠθικὴ ἐλευθερία κατακοῦν, ἀφοῦ ἀγωνίζονται προσηλωμένοι στὸ χρέος πρὸς τὶς μεγάλες ἀξίες: τὴν Πατρίδα, τὴ Θρησκεία, τὴν Ἠθικὴ. Ὁ

*Εἶσαι εὐτυχής· και πλέον
σέ λέγω εὐτυχέστεραν,
ὄτι σὺ δὲν ἐγνώρισας
ποτὲ τὴν σκληρὰν μάστιγα
ἐχθρῶν, τυράννων.*

*Ἄς μὴ μοῦ δώση ἡ μοῖρα μου
εἰς ξένην γῆν τὸν τάφον·
εἶναι γλυκὺς ὁ θάνατος
μόνον ὅταν κοιμώμεθα
εἰς τὴν πατρίδα».*

Ἡ πίστη στὸν Θεὸ εἶναι βασικὸ χαρακτηριστικὸ στὴν ποίηση τοῦ Κάλβου. Οἱ ὠδὲς –*Εἰς Ἀγαρηνοῦς*, *Εἰς Πάργαν* καὶ *Εἰς Χίον*, ἀποτελοῦν, μπορούμε νὰ ποῦμε, μία τριλογία «κατὰ τυράννων», δηλαδὴ κατὰ τῶν Τούρκων. Τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ τὴν τιμωρία τῶν ἀδίκων ὁ ποιητὴς ἐμπιστεύεται στὸν Θεό. Συγκεκριμένα, στὴν ὠδὴ *Εἰς Ἀγαρηνοῦς* ὁ ποιητὴς λέει:

*«Ἐνας Θεὸς και μόνος
ἀστράπτει ἀπὸ τὸν ὕψιστον
θρόνον· και τῶν χειρῶν του
ἐπισκοπεῖ τὰ αἰώνια
ἄπειρα ἔργα.*

*Ἄλλ' ἡ φωνὴ του ἀκούεται,
φωνὴ δικαιοσύνης,
καὶ οἱ ψυχὰι τῶν ἀνόμων
ὡς αἵματος σταγόνες
πέφτουν 'σ τὸν ἄδην.*

*Κρέμονται ὑπὸ τοὺς πόδας του
πάντα τὰ ἔθνη, ὡς κρέμεται
βροχὴ ἔτι ἐναέριος
ἐν ᾧ κοιμῶνται οἱ ἄνεμοι
τῆς οἰκουμένης.*

*Τῶν ὀσίων τὰ πνεύματα
ὡς ἀργυρέα ὀμίχλη
τὰ ὑψηλὰ ἀναβαίνει,
καὶ εἰς ποταμοὺς διαλύεται
φωτὸς και δόξης».*

Στὶς πρῶτες αὐτὲς στροφὲς τῆς ὠδῆς ὁ ποιητὴς δίνει τὴ μεγαλόπρεπη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἀκριβῶς παρουσιάζεται στὰ κείμενα τῆς Γραφῆς, στὴν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνολογία καὶ στὶς ἀγιογραφικὲς παραστάσεις. Στὴ στροφή α' ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας καὶ μοναδικός: σὰν νὰ ἀκοῦμε τὸν ποιητὴ νὰ λέει τό «*Σύμβολο τῆς Πίστεως*»: Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν... Κάθεται σὲ ὑψηλὸ θρόνον στὸν οὐρανὸ καὶ εἶναι δημιουργὸς τοῦ σύμπαντος (στίχοι 3-5) ὅπως ἀναφέρεται καὶ στὴ Γένεση. Στὴ στροφή γ' ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δίκαιος κριτὴς ποὺ ἀποδίδει δικαιοσύνη ἐνῶ στὴ στροφή δ' παρουσιάζεται ἡ φωτεινὴ μετουσίωση τῶν δικαίων. Συμπερασματικά, «*ἡ ὠδὴ Εἰς Ἀγαρηνοῦς ἐπισφραγίζει τὴ βαθιὰ χριστιανικὴ πίστη τοῦ Κάλβου*» (Εἰκ. Ν. Πλυτᾶ, Α. Κάλβος, ἐφ. Βραδυνή, 9-12-1953).

Στὴν ὠδὴ *Τὰ Ἠφαίστεια*, στὶς στροφὲς ι' -ιγ' ὁ ποιητὴς προσεύχεται

στὸν Θεὸ ὡς Δημιουργὸ τοῦ κόσμου. Στὴν ἀρχὴ ὁ προσευχόμενος ἀναγνωρίζει κάποιον φταίξιμό του μὲ ταπείνωση καὶ στὴ συνέχεια ἐπικαλεῖται τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ:

«Δημιουργὲ τοῦ κόσμου,
πατέρα τῶν ἀθλίων
θνητῶν, ἂν σὺ τοῦ γένους μας
ὄλου ζητῆς τὸν θάνατον,
ἂν σὺ τὸν θέλῃς·

Ἴδου εὐλαβεῖς οἱ Ἕλληνες
σκύπτουσιν ὄλοι· πρόσταξε,
κ' ἐπάνω μας ἄς πέσωσιν
οἱ φλόγες τῆς ὀργῆς σου
ἂν σὺ τὸ θέλῃς.

Τὰ γόνατά μου ἐμπρὸς σου,
νά, πέφτουν· τὸ ὑπερήφανον
κεφάλι μου, ποῦ ἀντίκρου
τῶν βασιλέων ὑψώνετο,
τὴν γῆν ἐγγίζει.

Πλὴν πολυέλεος εἶσαι,
καὶ βοηθὸν σὲ κράζω.....
Βλέπω, βλέπω εἰς τὴν θάλασσαν
πετώμενον τὸν στόλον
ἀγρίων βαρβάρων».

Μεταγενέστερος στὴν Ἑπτανησιακὴ Σχολὴ εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824-1879), ὁ ὁποῖος ἀπέδωσε σὲ πλατιεὲς ἐπικολυρικὲς συνθέσεις κατορθώματα ἀγωνιστῶν, ἀναπλάθοντας τὴν ἡρωικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ Ἀγώνα. Παραθέτουμε ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ποίημά του *Ἀθανάσης Διάκος*:

Ἀθανάσης Διάκος (Ἄσμα Πρῶτον). *Ἡ προσευχὴ τοῦ Διάκου*:

«Ὅταν ἡ μαῦρ' ἡ μάνα μου ἐμπρὸς σὲ μίαν εἰκόνα,
Πλάστη μου, μ' ἐγονάτιζε μὲ σταυρωτὰ τὰ χέρια
καὶ μῶλεγε νὰ δεηθῶ γιὰ κειοὺς ποῦ τὸ χειμῶνα
σὰ λύκοι ἐτρέχαν στὰ βουνά, μὲ χιόνια, μ' ἀγριοκαίρια
γιὰ νὰ μὴ ζοῦνε στὸ ζυγὸ, ἔνιωθα τὴ φωνή μου
νὰ ξεψυχᾷ στὰ χεῖλη μου, ἐσπάραξε ἡ καρδιά μου,
μοῦ ἐτρέμανε τὰ γόνατα, σὰν νὰ ἔθελε ἡ ψυχὴ μου
νὰ φύγῃ μὲ τὴ δέηση ἀπὸ τὰ σωθικά μου.

Ἔστερα μῶλεγε κρυφὰ νὰ σοῦ ζητῶ τὴ χάρη
νὰ μ' ἀξιώσης μιὰ φορὰ ἓνα σπαθί νὰ ζώσω
καὶ νὰ μὴν ἔρθῃ ὁ θάνατος νὰ μ' εὔρη, νὰ μὲ πάρῃ
πρὶν πολεμῆσω ἐλεύθερος, γιὰ σὲ πρὶν τὸ ματώσω.
Πατέρα παντοδύναμε! Ἄκουσες τὴν εὐχή μου·
μοῦ φύτεψες μὲς στὴν καρδιά ἀγάπη, πίστη, ἐλπίδα,
ἔδωκες μίαν ἀχτίδα σου, ἀθήρα στὸ σπαθί μου
καὶ μοῦ ἔπες: Τώρα πέθανε γιὰ μέ, γιὰ τὴν πατρίδα!».

Από τους σολωμικούς ποιητές μπορούμε να αναφέρουμε τον Γεράσιμο Μαρκοῤ (1826-1911). Τὸ ποίημά του *Ὁ Ὀρκος* ἀποτελεῖ μία ἐπικολυρική σύνθεση ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν Κρητικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1866 καὶ τὴν ἡρωικὴ ἀνατίναξη τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου. Ὁ ἀγῶνας, ἡ ἡρωικὴ θυσία τῶν Κρητικῶν γιὰ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα τους καὶ ἡ πίστη στὸν Θεὸ προβάλλονται σὲ ὄλο τὸ ποίημα.

(Τὸ ὄχι τῶν πολιορκημένων- Ἡ σημαία τοῦ Μάνθου)

«*Τ' ἄρματα εἶν' ἔτοιμα· οἱ καρδιῆς διπλὴ φοροῦν ἀσπίδα,
τὴν Πίστη καὶ τὸν ἔρωτα γιὰ τὴ γλυκιὰ Πατρίδα·
ὄταν, ἐκεῖθε ποῦ τοῦ ἐχθροῦ τὸ κῦμα καταρρέει,
διαλαλητῆς ἀκούεται, ποῦ διαλαλεῖ καὶ λέει:
«Ραγιάδες, προσκυνήσετε! Τὴ θύρα τῆς αὐλῆς σας
ξεμανταλώσετε γοργά, καὶ χάρισμα ἢ ζωὴ σας·
τί ἀνίσως τὴν ἀνοίξουνε, καλύτεροί μας φίλοι,
τὰ τόπια, ποῦ τὸ Ρέθυμνο μᾶς ἔχει ἀπόψε στείλει,
ἀπ' ἄγριο θάνατον ἀργὸ θὰ πᾶτε ὅσοι κι ἂν εἴστε·
ραγιάδες, κάτου τ' ἄρματα! Ραγιάδες, προσκυνήστε!»
Ἐκεῖ ποῦ πάει καθένας μας νὰ πῆ τὸ λόγο πῶχει
στὴν ἄκρη ἀπὸ τὰ χεῖλη του, βροντοφωνῶντας: ὄχι!
μὲς τὴν αὐλὴ κι ὁ ἠγούμενος ἀγάλια κατεβαίνει,
μὲ μία σημαία στὸ χέρι του καὶ μ' ὄψη πυρωμένη,
ὄπου, πρὶν στάχτη τὸ κορμὶ σὲ λίγο καταντήση,
ἡ ἀθανασία τὸ φέγγος τῆς ἐπρόλαβε νὰ χύση.
Βουβὸς κινάει· σοῦ φαίνεται πῶς ἡ λαμπρὴ του ἰδέα
γιὰ σάρκα ἐπῆρε καὶ μορφὴ τὴν ἐθνικὴ σημαία·
αὐτὴν ὅπου κατάγναντα στὸ φῶς ποῦ τὴ χρυσώνει,
καὶ τὸ γλαυκὸν αἰθέρα τῆς καὶ τὸν Σταυρὸν ἀπλώνει.
Ἐπέσαμ' ὄλοι καταγῆς· κ' ἐνῶ μᾶς εὐλογοῦσε
μὲ τὸ δεξιὸ τρισέβαστος, κανεὶς δὲν ἀγρικοῦσε
τί λόγια στὸ κεφάλι μας τ' ἀγνὰ του χεῖλη ἐκρέναν,
τόσες οἱ κλάψες ἦτανε ποῦ ὄχ τὲς καρδιῆς ἐβγαῖναν.
Γιὰ λίγο ἀκράτητα κι ἐγὼ σὰν καὶ τοὺς ἄλλους κλαίω·
μεμιᾶς ὀλόρθος ἔπειτα σηκώνομαι καὶ λέω:
“Ἐμεῖς δακρύζομε, ἀδελφοί, καὶ ὁ Μουσταφᾶς ὡστόσο
δειλὴ προσμένει ἀπόκριση. Θὰ πάω νὰ τοῦ τὴ δώσω”.*

.....
“Ἡ θα πεθάνω ἐλεύθερος, ἢ ἐλεύθερος θὰ ζήσω!”»

Από τους σημαντικότερους μετασολωμικούς ποιητές είναι ο Λορέντζος Μαβίλης (1860-1912). Στο παρακάτω ποίημα εκφράζει την αγάπη και το θαυμασμό του για την πατρίδα:

Στην Πατρίδα:

*«Πατρίδα, σὰν τὸν ἥλιο σου ἥλιος ἄλλοῦ δὲ λάμπει.
Πῶς εἰς τὸ φῶς του λαχταροῦν ἡ θάλασσα κι οἱ κάμποι,
πῶς λουλουδίζουν τὰ βουνά, τὰ δάσ', οἱ λαγκαδιές
στέρνοντάς του θυμιάμα μυριάδες μυρωδιές!
Ἀφρολογοῦν οἱ ρεματιές καὶ λαχταρίζ' ἡ λίμνη,
χίλιες πουλιῶν λαλιές ἤχοῦν, τῆς ὁμορφιάς του ὕμνοι,
σ' ἄπειρ' ἀστράφτουν χρώματα παντοῦ λογιῆς λογιῆς
τ' ἀγέρα τὰ πετούμενα τὰ σερπετὰ τῆς γῆς.
Κι αὐτὸς σηκώνει τ' ἀλαφρὰ τῆς καταχνιάς μαγνάδι,
κι ἡ κάθε στάλ' ἀπὸ δροσιὰ γυαλίζει σὰν πετράδι,
κάθε ἀχτίδα του σκορπᾷ μὲ τὴν ἀναλαμπὴ
χαρὰ, ζωὴ καὶ δύναμη κι ἐλπίδα ὅπου κι ἂν μπεῖ».*

Όλα ὅσα ἀναφέρθηκαν ἀποτελοῦν μία μικρὴ προσέγγιση στὸ θέμα καὶ ἔγιναν μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ καὶ σεβασμὸ στὸς ποιητές. Στόχος ἦταν νὰ φανεῖ –ἔστω καὶ μὲ ἀναφορὰ σὲ λίγα μόνο ἀποσπάσματα, δεδομένου ὅτι ἡ ποιητικὴ παραγωγὴ τῶν ποιητῶν αὐτῶν εἶναι πολὺ πλούσια – ἡ ἀγάπη τους γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὴ θρησκεία ποὺ ἀποτελοῦν βασικὲς ἀξίες καὶ στήριγμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ δίνουν νόημα καὶ στόχο στὴ ζωὴ του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Λίνου Πολίτη, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζίας, Αθήνα, 1985.
2. Λίνου Πολίτη, *Ποιητικὴ Ἀνθολογία, Βιβλίο Πέμπτο, Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἐφτανησιώτες*, Ἐκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα, 1976.
3. Ανδρέα Καραντώνη, *Φαναριώτικη καὶ Ἐπτανησιακὴ ποίηση*, Ἐκδ. «Ἐπικαιρότητα», Αθήνα, 1987.
4. Ἐρ. Καψωμένου, *Ὁ Σολωμὸς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτισμικὴ Παράδοση, Ἑρμηνευτικὴ Μελέτη, Βουλὴ των Ἑλλήνων*, Αθήνα 1998
5. Μ.Γ.Μερακλή, *Ανδρέα Κάλβου Ωδαί (1-20) Ἑρμηνευτικὴ Ἐκδοση*, Ἐκδ. «Ἐστία», χ.χ.
6. *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας Α' Τεύχος*, Α' Γενικοῦ Λυκείου, Ἰνστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστῶν καὶ Ἐκδόσεων «Διόφαντος», Αθήνα, 2014.
7. Π. Εμμανουηλίδη, Ἐλ. Πετρίδου-Εμμανουηλίδου, *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Α' Ἐνιαίου Λυκείου, Μεταίχμιο*, Αθήνα, 2003.

